



Magyarország gazdasági és szociális állapota a XX. század első évtizedében*

I. A foglalkozások megoszlása és a városba tömörülés.



Magyarbirodalom területe 324.851 négyszögkilométer és lakosainak száma 1900-ban 19,254.559 volt, 1906-ban 19,885.000-re becsültetett, vagyis 19 km.-re jelenleg 60 lélek jut, szemben Ausztria 88, a Németbirodalom 120, Nagybritánia-Irország 133, Belgium 234 lakosával Az ország eként a relatíve gyér népsűrűségű államok közé tartozik, utánunk például Szerbia következik 53, Románia 45 lakossal.

Ha az ember Budapestről vonaton utazik délnyugat-, dél-, dél-kelet-, kelet-, vagy nyugat felé, feltűnik az európai kultúrát már látott szemnek, hogy ezen a sokszor beláthatatlan síkságon nem füstölögnek a gyárkémények ezrei, tízezrei, sőt százai sem, a gyáriparos vagy bányászközségek s kisebb-nagyobb városok nem folynak itt egymásba, mint a nyugati nagyiparos országokban; az embersokaság nem látható itt. Feltűnik az is, hogy ezt a nagy síkságot — fátlan pusztá vidékeivel — nem töltik meg gondosan ápoltt s változatos növény-, gyümölcsstermelésre, állattenyésztésre berendezett gazdaságok, a modern mezőgazdasági kultúrának, a tudományos rendszerességgel, energiával, szorgalommal s mindenre kiterjedő számítással gazdálkodó farmoknak,

A statisztikai adatokra vonatkozólag azt kell megjegyeznem, hogy lehetőleg hivatalos adatokat használtam, ahol ilyenek rendelkezésemre nem állottak az *Országos Magyar Gazdasági Egyesület* által összegyűjtött adatokból argumentálok.

a földet művelő embersokaságnak, állatsordáknak alig lehet itt-ott nyomát találni. A kitűnően művelt kertvidékeknek fáiban, növényzetben s a művelési ágakban való roppant változatossága, mely a németországi, a franciaországi, a belga, a hollandiai s a dán síkságokat földi paradicsommá teszi és a sokféle ízléses, napos, kényelmes gazdasági lakásoknak sokasága hiányzik innen. Ezen a fanélküli beláthatatlan síkságon, főleg a Duna-Tisza közén s a Tisza, a Maros két partján csak itt-ott maradozik el mellettük egy-egy szalmával, náddal fedett tanya, itt-ott legelész néhány sovány szarvasmarha, ló, sertés, juh. De gyorsvonaton is órákig vágat az utazó, amíg a vonat egy-egy szusszantásra, egy-egy itatásra valamely nagyobb város állomásánál megáll. A nyugati országok egyik legjellegzetesebb alakulatát: a sűrűn egymáshoz csatlakozó nagyvárosokat nem találjuk a gyér népességű Magyarországon. Habár kétségtelen, hogy nálunk is jelentkezik „a városba tömörülésre” való törekvés, ez azonban egészen más okokból ered s másféle jellege is van mint a nyugaton. A városba tömörülés a Duna-, Tisza-, Maros között a rabló török csapatok támadásai következtében a könnyebb védekezés okából indult meg s a tömörülés súlypontja ma is olyan területekre esik, melyek a mezőgazdaság s nem az ipar székhelyei. A magyarországi városok történeti felépítési módja és jellege az Alföldön, lényegesen eltér a nyugati városokétól. Kitéjük ez az 1900. évi népszámlálás következő adataiból:

A községek csoportja *	A községek száma 1900-ban		% esett az összes községekből		Az egyes csoportbeli községekre átlag esett lakó	
	Magyarországon	Ausztriában	Magyarországon	Ausztriában	Magyarországon	Ausztriában
2000 lakóig	10.971	53.256	87,04%	96,9%	721	303
2000—5000 „	1.279	1.344	10,15%	2,4%	2.975	2.958
5000—10.000 „	235	198	1,86%	0,3%	6.782	6.767
10.000 lakón felül	120	118	0,95%	0,2%	28.416	40.482

Az, hogy Ausztriában a 10.000 lakoson felüli városok átlag lakossága másfélszer nagyobb, mint Magyarországon, mutatja, hogy mennyivel kisebb mértékben van nálunk a közép- és nagyvárosok alakulása kifejlődve s éppen azért, mennyire hiányzik a nagyvárosi élet.

Magyarországon az ötven—százezer lakosú városok egész lakossága sem él a városban, összeépített házakban s utcáiban és nem él városi életet csak egy része, mert éppen a legnagyobb s az utánuk

* Heller Farkas: *A városba tömörülés Magyarországon.* (Közgazdasági Szemle, 1904. nov. dec. szám).

következő kisebb városok a mezőgazdasági népesség középpontjai s a lakosság jó része pl. Szegedének 37,1% (38 ezer), Szabadkának 47,7%-a (40 ezer), Kecskemétének 44%-a (25 ezer), Hódmezővásárhelyének 39,4%-a (24-ezer), Debreczenének 30,5%-a (21 ezer), Zombor város lakosságának 61%-a (18 ezer) a város külterületén, gazdasága középpontján: a tanyán él, a városi élet áramlataitól teljesen elszigetelten s így semmiben sem különbözik e városi lakosok élete a falusi lakosok életétől.

De mégha bent a városban lakik is a földművesgazda s a munkás és innen járnak ki a földet művelni, ott bent a városban sem igen élhetnek városi életet. Mert Magyarországon nincs is nyugati értelemben vett nagyváros, Budapesten kívül, *ipso facto* nincs nyugati értelemben vett városi élet sem. A városok intelligenciája: a városi közigazgatási hivatalnokokból, a néhány ügyvédből, orvostól, papokból, tanítókból, bankhivatalnokokból kerül ki, ez volna a kultúravivő elem, de az sem nagyon töri magát a kultúra után; rajtok kívül kisiparosok, kiskereskedők lakják a városokat; míg a lakosság nagyobb része földművelő, gazda és munkás. Néhány városon kívül ez az általános képe a városainknak: méginkább ez a falvainknak. Ezekben a kultúravivő elem még kevesebb; kövezet, világítás, iható jó víz, egyszerű jó lakás stb. még kevesebb van; csatornázásról pedig még a nagyobb városok jórésze is most kezd gondolkodni, a magyarok pedig lassan gondolkozván, még lassabban cselekedvén, a városok csatornázásának létrejövetele s a hozzávaló vízvezetékek megcsinálása el fog tartani több évtizedig. A hegyvidéki városok annyiban különböznek ettől a képtől, hogy ott — kevesebb lévén a termőföld, több a hegyvidéki legelő és erdő — a lakosság-nak nagyobb része próbálja a kisiparból megkeresni megélhetését.

A népesség gazdaságtársadalmi életére és kultúrájára oly jellemző s a magasabb kultúra érdekeit szolgáló nyugati nagyvárosi tömörülés tehát nálunk még nem található fel. Épen azért nem is vetünk különösebb súlyt arra, hogy miként oszlik meg az ország népessége a városok és a falvak között. Csupán felemlítjük, hogy a voltaképeni városi lakosság, amely állandóan a városokban él, aránylag kevés, minden 1000 lakosból csupán 296 él a városokban és 704 pedig a vidéken,* vagyis a tulajdonképeni Magyarország (Horvátszlavonia nélkül) 16,838.255 lakosából 1900-ban a városi lakosság 2,847.000 főre tehető. Ez a vidéki népesség túlnyomó részben a termőföld megmunkálásából, a mezőgazdaságból él.

* Kovács Ferenc: *A városba tömörülés Magyarországon* (Közgazdasági Szemle 1905. jan.)

Még világosabban kitűnik ez a foglalkozási statisztikából, melynek főeredményeit az 1900. népszámlálási statisztikából a következőkben adjuk:

A Magyarbirodalom népességének foglalkozása, keresők és eltartottak együtt.

	1890	1900*	Az összes népesség százálekaiban	
			1890	1900
Mezőgazdaság és kertészet	12,542.998	13,033.237	71,8	67,7
Östermelés egyéb ágai	120.387	141.846	0,7	0,7
Együtt	12,663.385	13,175.083	72,5	68,4
Bányászat és kohászat	125.148	163.704	0,7	0,9
Ipar	2,053.735	2,619.700	11,8	13,5
Kereskedelem és hitel	420.192	556.456	2,4	2,9
Közlekedés	225.939	440.541	1,3	2,3
Együtt	2,825.014	3,764.783	16,2	19,6
Közszolgálat és szabad foglalkozások	448.304	572.309	2,6	3,0
	564.107	640.005	3,2	3,3
Napszámosok külön megnevezés nélkül	376.270	426.734	2,2	2,2
	459.810	524.249	2,6	2,7
Házi cselédek	126.901	151.396	0,7	0,8
Egyéb ismeretlen foglalkozásúak				
Katonaság				
Mindössze	17,463.791	19,254.559	100,0	100,0

A kereső és eltartott, vagyis az egész népességről felvett népszámlálási statisztika nagyon szomorú képet fest Magyarország gazdasági hátramaradottságáról. Magyarország lakosságának kétharmad része: 19,254.000 emberből 13,2 millió még mezőgazdasági foglalkozásból él és így a mezőgazdaság adja meg az ország gazdasági jellegét. A második nagy foglalkozási ág az ipar már csak 2,619.000 embernek, az egész lakosság 13,5%-ának, a bányászat 163 ezer embernek, 0,9%-nak, a kereskedelem és hitelszolgálat félmillió (556 ezer) embernek, a lakosság 2,9%-ának, a közlekedési szolgálat 440 ezer embernek (13%-nak) ad megélhetést; egyházi és közszolgálat, valamint értelmiségi keresetből 572 ezer (2,6%) ember él, napszámos és házi cseléd 1,086.000.

Magyarországon a mezőgazdasághoz minden egyéb keresetág inferioritásban van.

A népszámlálási statisztika alapján az 1900. évi egész népes-

* *A magyar szent korona országainak 1900. évi népszámlálása.* Budapest, 1904. II. kötet. 10. 1.

séget csoportosítottam külön mint önállókat, tisztviselőket s munkásokat, családtagjaikkal együtt is. Eme csoportosítás eredménye az, hogy 19 milliónyi egész népességnek fele 10 millió ember *Vollblutproletarier*, akik teljesen vagyontalanok s abból élnek, hogy testi munkaerejüket piacra viszik s eladják a vagyonosabbaknak bérért. A magokat bérért eladni kénytelen és ezért gazdaságilag függő helyzetben levők száma azonban tényleg jóval több mint 10 millió. Pedig a statisztika az önállók közé sorozta a 943.941 egy—öt holdas törpebirtokosokat is, akik valóban a bér munkásokhoz tartoznak, sőt a mostani gazdálkodás mellett ide tartoznak a 20 holdas kisbirtokosok is; az önállók között szerepelnek a falusi pálinkamérők, kávémérők, kifőzők, nádtetőverők, a különféle kofák, alkuszok, házalók, cselédszerzők, vidéki bérkocsisok, hordárok serege, összesen mintegy 100.000 ember és ezek 350—400.000 főnyi családtagjai, továbbá a szegénységben tengődő kishivatalnokok, írnokok, díjnokok, magántisztviselők, kisiparosok, kiskereskedők nagyszámú családtagjai is: ha ezeket is számbavesszük kétségtelenné válik mindenki előtt, hogy a szegénység és a nyomorkodás, a holnapi kenyér bizonytalansága és a mai koplalás bizonyossága határán vergődők, aggódó ínségesek száma, sajnos, jóval több 10 milliónál is.

Kitűnik a népesség rossz anyagi helyzete más adatokból is későbbben. Ha a lakosságot keresők és eltartottakra osztjuk, úgy a *Népszámlálási statisztika* szerint* a Magyarbirodalom 19,254,559 főnyi összes népességéből 8,830.995 (45,9%) volt a kereső és 10,423.564 az eltartott és pedig foglalkozási ágak szerint a mezőgazdaságban kereső 6,055.390; az iparban 1,127.130; a kereskedelembe 225.838; a közlekedésnél 136.871; a közszolgálat és szabadfoglalkozásúaknál 213.910; a véderőnél 132.336; a külön meg nem nevezett napzamosoknál s házi cselédeknel 678.022; a bányászatnál 57.270.

A főtermelési ágban, a mezőgazdaságban az anya Magyarországon 1890-ben még minden 1000 lélekből 710 volt földműves és 1900-ban már csak 670, vagyis a földművelés vesztesége 10 év alatt minden 1000 ember után 40 ember. Annál feltűnőbb ez a tény, mert épen az ellenkezőjét várhattuk volna, ha ebben az országban a földművelő főfoglalkozás virágzó volna. Tényleg ez is történt például Dániában, ahol a két utolsó népszámlálás között az őstermelésből élő kereső népesség száma felszökött ezrenként 271-ről** 480-ra,*** Olaszországban 567-ről 594-re. Hasonlóképpen Magyarországon 1890-ben

* II. kötet, 13 l.

** Conrad: *Handwörterbuch der Staatswissenschaften* (Berufstatistik).

*** *Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich*, Berlin 1907 16 l.

minden 100 őstermelő keresőre 140 eltartott jutott, de 1900-ban már csak 125 eltartott, vagyis a mezőgazdasági népesség családtagjai minden évben nagyobb mértékben kényszerültek résztvenni a termelésben. Ha pedig a Magyarbirodalomban élő mezőgazdasági keresők fejlődését tovább vizsgáljuk, azt találjuk, hogy nálunk 1870-ben* a mezőgazdasági keresők száma 5,010.000, míg 1900-ban 6,055.000 volt, viszont a „nagyiparos” Ausztriában ugyanakkor a mezőgazdasági keresők száma 5,420.000-ről felszökött 8,210.000 főre. Vagyis az ipartűző Ausztria mezőgazdasági kereső népességének száma 30 év alatt 52%-a, a mezőgazdaságból élő Magyarország keresői száma félfannyival, csak 21%-al gyarapodott!

Nyilvánvaló, hogy a magyarországi mezőgazdasági népesség stagnált, vagy legalább is lassúbb ütemben fejlődött, mint a nyugati hasonló népesség. Különösen súlyos világításban látjuk ezt a stagnálást, ha a mezőgazdasági keresők számát, továbbá a földbirtokosok számának nagy csökkenését összehasonlítjuk a mezőgazdasági birtoktalan keresők s azután az összes birtoktalan mezőgazdasági népesség szaporodásával.

*A mezőgazdasági keresőnépesség***

	A mezőgazdasági keresők összes száma		Az önálló földbirtokosok, kisbirtokosok, bérlők összes száma		Önálló birtokos volt a keresők százaléka		Az önálló birtokosok hanyatlása tíz év alatt		A birtoktalan keresők száma növekedett	
	1890-ben	1900-ban	1890-ben	1900-ban	1890-ben	1900-ban	számban	%-ban	összesen	%-ban
Magyarország	4,459.712	4,916.008	1,613.742	1,537,092	36	31	-76.650	5	456.296	12
Horvátzslavonország	992.964	1,091.289	289.265	318.106	31	29	-28.841	2	168.325	19
Magyarbirodalom	5,382.676	6,007.297	1,903.007	1,855.198	35	30	-47.809	5	624.621	11.6

Feltűnő eredménye ennek a tabellának az a tény, hogy az önálló birtokosok és bérlők száma 1890—1900 alatt csökkent a tulajdonképeni Magyarországon 77 ezerrel s ugyanakkor a birtoktalan keresők, tehát a legrosszabb, legkedvezőtlenebb gazdasági helyzetben élő mezei munkások száma szaporodott 456 ezerrel!

Ha elhagyjuk a mezőgazdasági keresőket és azt vizsgáljuk a külföldi államokkal összevetve, hogy mennyi a keresők s mennyi az eltartottak száma, azután pedig összevetjük az egyes államokban a

* *Magyar Statisztikai Évkönyv*, 1872. évf. 121—124. 1.

** *A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása*. II. kötet 36* és 42* 1.

keresőket s vizsgáljuk, hogy vájjon ezer kereső közül hány esett a mezőgazdasági, az ipari, a kereskedelmi, a közszolgálati, a katonai foglalkozásokra, akkor a következő igen tanulságos eredményekre jutunk:

*Egyes államok népességének megoszlása kereseti ágak szerint. **

	Az összes lakos- ságból minden ezer egyénből		Ezer keresőképes egyén közül foglalkozott						
	kereső	eltar- tott	őster- melés- sel	ipar-és bányá- szattal	keres- kede- lemmel és for- galom- mal	köz- szolga- lat és szabad foglal- kozás- sal	szemé- lyes szolga- lattal	katonai és ten- gerés- zeti szolga- lattal	egyéb- bel
Magyarország ...	459	541	686	134	41	24	44	15	57
Ausztria ...	551	449	582	223	73	25	35	14	—
Németország ...	427	573	375	374	106	36	61	28	20
Olaszország ...	501	499	594	276	74	39	30	10	6
Svájc ...	469	531	309	449	130	45	55	1	10
Franciaország ...	513	487	418	355	134	52	49	30	7
Dánia ...	452	548	480	249	118	49	84	10	20
Svédország ...	384	616	498	209	75	29	108	20	67
Norvégia ...	395	605	410	277	140	34	112	7	20
Nagybritannia ...	441	559	124	557	121	55	132	11	—
Egyesült-Államok	384	616	359	241	163	43	190	4	—

Németországban, az Egyesült-Államokban az ipar, a kereskedelem és a mezőgazdaság egyensúlyban van, arányosan fejlett. Magyarországnak minden természeti föltétele szintén megvan arra, hogy kifejlessze arányosan iparát, kereskedelmét, mezőgazdaságát; hogy önmagát kielégítő s gazdasági súlypontját önmagában hordó önálló ország legyen! Mi az oka mégis gazdasági elmaradottságának? Izgató és nagyjelentőségű probléma ez; erre felelünk az alábbiakban.

II. A földbirtok megoszlása.

Aki megismerni akarja ennek az országnak jelenlegi gazdasági viszonyait, gazdasági kultúráját, megismerni óhajtja a nép életviszonyait, aki tudni kívánja azt, hol áll ez az ország, van-e jövője, van-e reménye a fejlődésre: annak behatóan kell megismerkedni a magyarországi mezőgazdasági kultúra mostani állapotával. A mezőgazdasági kultúra determinálja ennek az országnak társadalmi jólétét és szociális kultúráját.

A Magyarbirodalomban a mezőgazdaságilag művelt terület birtokviszonyait és pedig a földbirtokosok számát, a gazdaságok számát s

* *Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich*. Berlin, 1907.15* és 16* 1.

a gazdaságok területét: törpe-, kis-, közép- és nagy birtokkategóriánként feltüntetve a következő tabella mutatja:

A művelt terület megoszlása a Magyarbirtalomban birtokosok szerint.

A gazdaságok nagysága	A földbirtokosok		A gazdaságok		A gazdaságok területe		Egy-egy földbirtokosra esett átlag hektár
	összes száma *	0/0-a	összes száma **	0/0-a	hektár **	Az egész területnek 0/0-a	
Törpegazdaságok 1 holdon alól	409.964		616.835	22:08	147.541	0:62	0:3
1—5 holdig	943.911		843.058	30:15	1,319.992	5:53	1:3
együttvéve	1,353.875	55:20	1,459.893	52:23	1,467.533	6:15	1:6
Kisgazdaságok:							
5—10 holdig	1,051.409		569.534	20:37	2,371.996	9:93	9:6
10—50 „			702.822	25:13	7,708.809	32:26	
50—100 „			38.862	1:39	1,494.054	6:25	
együttvéve	1,078.069	44:11	1,311.218	46:89	11,574.859	48:84	65:7
Középgazdaságok 100—1000 holdig	16.406	0:70	20.797	0:74	3,399.402	14:22	201:1
Nagygazdaságok 1000 holdon felül	1.945	0:09	3.977	0:14	7,451.640	31:19	3831:2
Mindössze . .	2,450.295	100:00	2.795.885	100:00	23,893.434	100:00	9:8

Az előző adatokból kirí a birtokelosztódás rendkívül nagy aránytalansága. Az öt katasztrális holdnál kisebb területű birtokkal bíró földbirtokosok száma, az összes földbirtokosoknak több mint felét: 55,2%-át teszi, mégis az összes birtokosok nagyobbik fele az egész művelt területnek csak egy-tizenhatod részét bírja, 1.353.875 birtokosnak van 1.467.533 hektár területű birtoka; fejenként jut egy birtokosra 1,6 ha.

Az 5—100 holdas (2,77—57 ha.) kisbirtokosok számszerint az összes birtokosoknak másik kisebb felét: 44,1%-át adják és ezek bírják a termőterületnek 48,8%-át, vagyis 1.078.069 kisbirtokosra jut 11.574.859 ha föld; átlag 1 kisbirtokosra 65,7 ha.

A 100—1000 kat. holdas (57—575 ha) középbirtokosok számuk szerint még egy percentjét sem, csak 0,7%-át adják az összes birtokosoknak, mégis az övék a termőterület 14,2%-a, vagyis 16.406 gentrybirtokosnak 3,399.402 hektár birtoka van; átlag 1 középbirtokosnak 2011 ha.

Ha már ez is nagy aránytalanság, de mit szóljunk ahhoz, hogy a birtokosok számának 0,09%-a birtokolja a művelt területnek

* Az 1900 évi népszámlálási statisztika, IX. köt. 42. 1.

** Mezőgazdasági statisztika, IV. köt. 33* 1. átszámítva hektárookra.

több mint harmadát: 37,19%-át, vagyis 1.945 nagybirtokosé (575 ha-on felül) a művelt területből 7.451.640 hektár; átlag egy nagybirtokosra jut 383,2 ha termőföld! Vagyis 1.353.875 törpebirtokosnak fejenként 1,6 hektár és 1945 nagybirtokosnak a termőföld egyharmada, fejenként 3831 hektár, azaz 2395-szörte nagyobb birtokterület jut a nagybirtokosnak!

Habár a birtokelosztódás e roppant aránytalansága szembeötlő, még feltűnőbbé lesz az, ha összehasonlítjuk haladottabb kultúrájú országok földbirtokviszonyaival a mi országunkét. Így a németországi birtokállapotokat megismerjük a következő adatokból:

A magyar- és németországi birtokmegoszlás 1895-ben.

	A g a z d a s á g o k s z á m a							
	— 50 hektárig		50—100 hektár		100—500 hektár		500 hektárnál	
	— 100 kat. holdig		100—200 kat. hold		200—1000 kat. hold		1000 kat. holdnál több	
	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
Németorsz.*	5,491.132	98·8	42.124	0·7	20.881	0·4	4.180	0·1
Magyarorsz.**	2,771.111	99·1	10.825	0·4	9.972	0·3	3.977	0·2
	A gazdaságok területe hektárokbán. [1 ha = 1·73 k. hold / 1 k. hold = 0·575 ha]							
Németorsz.	28,554.895	66·0	3,697.961	8·5	6,571.104	15·2	4,460.792	10·3
Magyarorsz.	13,042.393	54·58	850.067	3·55	2,549.335	10·67	7,451.640	31·20

Ha szemügyre vesszük ezt a tabellát, megállapíthatjuk abból, hogy Németországban a mezőgazdaságilag művelt területnek teljes kétharmad része a 100 hektáron alóli birtokosok tulajdonában van, vagyis az összes 40,9 millió hektár mezőgazdaságilag művelt területből 32.252.856 hektár 5.533.256 kis gazdaság közt oszlik meg, egy gazdaságra esik 5,8 hektár; a középbirtokosok bírják 20.881 gazdaságban az egész művelt területnek 15,2%-át, 6,571.104 hektárt és így a domináló kis- és középbirtok bírja Németországban a művelt területnek teljes kilenc-tized részét, (89,7%), szemben a magyarországi hat-tized résszel. Ellenben a német nagybirtokosság csupán egytized részt bírja, a magyar nagybirtokosság háromtized részével!

A Németbirodalomban azonban voltaképen csak Kelet-Poroszországban vannak nagybirtokok még s ezek is rohamosan felaprózód-

* *Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich.* Berlin, 1907. 25.1.

** *A magyar kir. kormány 1906. évi jelentése az ország közállapotáról.* Budapest, 1906. 85* 1.

nak, a többi államban igen kevés akad. Így a 20 hektáron alóli	
birtokokra esett a mezőgazdasági területnek százaléka	
Bajorországban	67%
Würtembergben	78%
Szászországban	66%

És olyan óriási latifundiumok, mint Magyarországon egy-egy család birtokában, nincsenek is, nem is lehetnek a Németbirodalomban. A birodalom birtokviszonyait összevetve a magyarországi birtokviszonyokkal, különösen világossá teszi az alábbi pár adat:

A gazdaságok összes területéből esett az egyes birtokkategóriákra 1895-ben.*

	Magyarországon	Magyarbirodalomban	Németbirodalomban
a törpegazdaságokra	5,84%	6,15%	8,82%
a kisgazdaságokra	46,50%	48,44%	57,15%
a középgazdaságokra	15,37%	14,22%	23,72%
	67,71%	68,8100	89,69%
a nagy gazdaságokra	32,29%	31,19%	10,31%
	100,00%	100,00%	100,00%

Ezek a számok magokért beszélnek.

És hogyan áll a birtokeloszlás Franciaországban? Megtartva a birtokkategóriák beosztásának eredeti elnevezését, 1892-ben a franciaországi földbirtok eloszlás a következő volt.**

„Kisbirtok”	(0—6 hektár)	12,754.763 ha;	25,79%
„Középbirtok”	(6—50 „)	19,217.902 „; ”	38,94%
(együtt 0—50)		31,972.665 „; ”	64,73%
„Nagybirtok	(50—200 „)	9,398.057 „; ”	19,04%
„Igen nagybirtok”	(200— „)	8,017.542 „; ”	16,23%

És mi az eredménye a franciák kisbirtok rendszerének. „Pénzügyi tekintetben Franciaország páratlanul álló helyzetben van. A statisztika azt mondja nekünk, hogy Nagybritanniának nagyobb vagyona van, mint Franciaországnak . . . Franciaországban kevés a nagybirtok és milliószámra megy a 20 hektáron alóli kisbirtokosok száma; Londonban magában több milliomos van, mint egész Franciaországban, de viszont itt az a sok millió paraszt kisbirtokos mind szorgalmas, mind termel és takarékoskodik sokszor a fősvénység határáig; ritka kivétel az a paraszt, az a munkás és cseléd, aki — gyermekkorától kezdve takarékoskodik — nem bírna takarékbetéti könyvvvel. Adjuk ehhez a francia bank óriási aranytartálékát s megértjük, hogy hadi kölcsönök ott mily könnyen s gyorsan vehetők fel. A kamatlábnak

* *Mezőgazdasági statisztika*, III. köt. 13* 3.

** *Small Holdings in Great Britain*, London 1906. 436. 1.

bármi csekély emelkedése, mint mágnes vonja elő azon számlálhatatlan kis megtakarításokból az aranyat, — amely aranyból az Egyesült-Államok pénzügyminisztériumának becslése szerint átlag fejenként több van Franciaországban, mint Nagybritániában, a világ pénzügyi közép-pontjában. Franciaország vagyona nem az iparra-kereskedelemre van alapítva, mint Nagybritániában, hanem a mezőgazdaságra. És ha az ország nagybirtokokra volna felosztva, nagyon megcsenyvedné a tőkének ilyen elzárását, de mivel a föld néhány millió kisbirtokos tulajdona, akik maguk munkálják földjüket, a készpénzhiány itt nem érezhető. Ma is, mint 300 év előtt Sully idejében, a szántott föld és a kövér rét a nemzeti bálvány... Meg is becsülik ott a földet. Nincs is hely fáciánosoknak s vadászterületnek; minden foglalkozás közül legjobban értik a gazdálkodást s az állam is segíti ezt teljes hatalmával.”*

Hollandiában a földbirtokosok száma 1883—1900 alatt felszaporodott 90.281-ről 99.290-re, a bérlők száma 59.803-ról 83.276-ra. És a művelt területnek 57,7%-át bírják a 20 hektáron alóli birtokosok.

Dániában az állam száz év óta siet törvényhozásilag segítségére a kisbirtokoknak s újabban a mezei munkásbirtokok alkotásával a mezőgazdaságnak. Mégis van a látszata. Nemcsak abban, hogy az 59 hektáron alóli birtokokra a művelt területnek 50,1%-a és a 118 hektáron alóli birtokokra az összes területnek 81,2%-a esik, hanem Dánia világszerte híres mezőgazdasága fejlettségéről is. Belgiumról mindenki tudja, hogy az intenzív kisbirtokok országa.

Az amerikai Egyesült-Államokban 5,739.657 külön gazdaság osztozik összesen 841 millió acre művelt területen. Itt, ezen a gyérnépességű roppant területen az el nem foglalt s előbb nem művelt, dús termő erővel bíró szűz földek millió hektárjai kínálkoztak a nagytőkéseknek, a vasúttársaságoknak, bányabirtokosoknak, gabona-, hús- és pamutexportőröknek, hogy a szűz földekből óriás birtokokat szerezzenek meg. A nagybirtok-koncentrációra predesztinált terület volt ez, ahol nem állt útjában ennek a tradíció, régi birtokjog, sem az éhező, a lázadó jobbágyok milliói. Az *American commonsense* azonban megérezte, hogy ez nem vezetne jóra, földarabolta hát a földbirtokokat. Amerikát nem szabad ugyan európai szemmel nézni, még kevésbé volna helyes durván odavetve az ő példájával argumentálni, mégis a birtokelosztódás irányának feltüntetésére felemlítjük,

* W. L. George, *France in the 20th Century*. London, 1908. 232—234. 1. Franciaország összes birtokosainak száma 5,702.000 és az Egyesült-Államoké 5,739.000.

hogy a 841 millió acre területből a 81 hektáron [200 acre =160 kat. hold] alóli kisbirtokokra esett 443,2 millió acre;”a 81—404 hektár (200—1000 acre) területű középirtokokra 197,5 millió acre es a 404 hektáron (1000 acre) felüliekre 200 millió acre; vagyis az összes birtok területének 77%-a, több mint háromnegyed része a kis- és középirtokokra esett 1900-ban.* És az országnak mely részében fekszenek ezek a nagyirtokok? A hivatalos statisztika szerint: „Azoknak a megyéknek, amelyekben a farmok átlagos területe a 80 acre-on (32 hektár) alól maradt, közel fele a Mississippi és mellékfolyóinak gazdag alluviális termőföldjén található. Ezek a pamuttermelő farmok. A 80—160 acre (32—64 ha) átlagos nagyságú farmok a Mississippitől keletre eső államokban vannak túlnyomólag. Ezekből a farmoktól nyugatra (már ritkább népességű vidéken) található egy eléggé jól elkülönülő szalag, az átlagosan 160—320 acre (64—128 ha) terjedelmű birtokokkal; ettől nyugatra a 320—640 acre terjedelmű nagyobb farmok.” Vagyis a voltaképeni nagyirtokok a csak ezután benépesülő, ma még száraz klímájú s rendszeres öntözés alá csak ezután veendő kevésbé népes vidékeken vannak, az unióban is.

A nyugati haladott kultúrájú államok példája tehát mind azt bizonyítja, hogy ahol kultúra van, ott a művelt terület nagyobb-része kisbirtokosok kezében van. Ahol kultúra van, onnan eltűntek a 10—100 ezer hektáros nagyirtokok, mert ezekbe a nagyirtokokba bezárt tőke: megrablását és megbénítását jelenti az egész nemzet termelőerejének.

A nyugati kultúraállamok példája letagadhatatlan erővel bizonyítja, hogy nagybeteg a magyar birtokrendszer!

A magyarországi termőterület 31,2%-ának óriási latifundiumokba való koncentrálása már egymaga valóságos szerencsétlenség az ország egyetlen nagy termelési ágára: a mezőgazdaságra. Az országot sújtó ez a szerencsétlenség azonban nem áll egymagában. Súlyosítja ezt a kötött forgalmú birtokok megdöbbszentően nagy terjedelme.

A kötött forgalmú birtokok összes területe a Magyarbirodalomban 19,373.951 katasztrális holdat tett ki, vagyis a mezőgazdaságilag művelt területnek 33,54%-át. Ebből a tulajdonképeni Magyarországra 16,381.451 katasztrális hold és Horvátszlavonországra 2,992.500 hold esik. A kötött birtokok megoszlását és az utolsó 30 év alatti növekedését feltünteti a következő kimutatás:

* *Twelfth Census*, Washington, 1904. X col.

séget csoportosítottam külön mint önállókat, tisztviselőket s munkásokat, családtagjaikkal együtt is. Eme csoportosítás eredménye az, hogy 19 milliónyi egész népességnek fele 10 millió ember *Vollblutproletarier*, akik teljesen vagyontalanok s abból élnek, hogy testi munkaerejüket piacra viszik s eladják a vagyonosabbaknak bérért. A magokat bérért eladni kénytelen és ezért gazdaságilag függő helyzetben levők száma azonban tényleg jóval több mint 10 millió. Pedig a statisztika az önállók közé sorozta a 943.941 egy—öt holdas törpebirtokosokat is, akik valóban a bér munkásokhoz tartoznak, sőt a mostani gazdálkodás mellett ide tartoznak a 20 holdas kisbirtokosok is; az önállók között szerepelnek a falusi pálinkamérők, kávémérők, kifőzők, nádtetőverők, a különféle kofák, alkuszok, házalók, cselédszerzők, vidéki bérkocsisok, hordárok serege, összesen mintegy 100.000 ember és ezek 350—400.000 főnyi családtagjai, továbbá a szegénységben tengődő kishivatalnokok, írnokok, díjnokok, magántisztviselők, kisiparosok, kiskereskedők nagyszámú családtagjai is: ha ezeket is számbavesszük kétségtelenné válik mindenki előtt, hogy a szegénység és a nyomorkodás, a holnapi kenyér bizonytalansága és a mai koplalás bizonyossága határán vergődők, aggódó ínségesek száma, sajnos, jóval több 10 milliónál is.

Kitűnik a népesség rossz anyagi helyzete más adatokból is későbbben. Ha a lakosságot keresők és eltartottakra osztjuk, úgy a *Népszámlálási statisztika* szerint* a Magyarbirodalom 19,254,559 főnyi összes népességéből 8,830.995 (45,9%) volt a kereső és 10,423.564 az eltartott és pedig foglalkozási ágak szerint a mezőgazdaságban kereső 6,055.390; az iparban 1,127.130; a kereskedelemben 225.838; a közlekedésnél 136.871; a közszolgálat és szabadfoglalkozásúaknál 213.910; a véderőnél 132.336; a külön meg nem nevezett napzamosoknál s házi cselédeknel 678.022; a bányászatnál 57.270.

A főtermelési ágban, a mezőgazdaságban az anya Magyarországon 1890-ben még minden 1000 lélekből 710 volt földműves és 1900-ban már csak 670, vagyis a földművelés vesztesége 10 év alatt minden 1000 ember után 40 ember. Annál feltűnőbb ez a tény, mert épen az ellenkezőjét várhattuk volna, ha ebben az országban a földművelő főfoglalkozás virágzó volna. Tényleg ez is történt például Dániában, ahol a két utolsó népszámlálás között az őstermelésből élő kereső népesség száma felszökött ezrenként 271-ről** 480-ra,*** Olaszországban 567-ről 594-re. Hasonlóképpen Magyarországon 1890-ben

* II. kötet, 13 l.

** Conrad: *Handwörterbuch der Staatswissenschaften* (Berufstatistik).

*** *Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich*, Berlin 1907 16 l.

mányok miatt. Nálunk is (Magyarországon) azon megyékben uralkodnak legkedvezőtlenebb népességi viszonyok, hol a hitbizományi (s egyházi) birtok erősen el van terjedve.”

Az utolsó évtizedekben a nyugati államok kormánya s politikája arra tendált, hogy a vagyon és jövedelemelosztódás roppant aránytalanságait és igazságtalanságait kiegyenlítse s különbségeit enyhítse. A magyar törvényhozás ugyanazon idő alatt az állam hatalmával segítette elő, hogy az arisztokrata családok, hitbizományi birtokai 463.352 katasztrális holdról 2,363.822 holdra és az egyházi kötött birtokok 1,288.000 holdról 2,506.000 kat. holdra szaporodjanak, ugyanakkor, amikor 1870—1900 közt az önálló szabad birtokok száma 118.235 birtokossal apadt; amikor évente 350—450.000 birtok kerül eladásra, amikor 1898—1903-ban évente átlag 20.000 birtokot árvereztek el fizetésképtelenség miatt; amikor évente átlag 350—400 millió korona új kölcsönt kebeleznek rá a birtokokra; és amikor 1877—1902. évek alatt a fennálló tiszta teherkövetelés száma 2,872.518 volt és értéke 4563 millió koronára emelkedett az ország ingatlanain.* A Magyarbirodalomból évente 200—250.000 erős ember kénytelen kivándorolni a latifundiumok, az arisztokrata hitbizományok és papibirtokok tövéből. 1890. óta legalább 1,500.000 kivándorlót veszített ez a szerencsétlen ország, amelyben — az igazságügyminiszteriumban vezetett jegyzék szerint — a herceg és gróf Eszterházy-család 516.039, a gróf Schönborn-család 241.535, a gróf Károlyi-család 174.783, a gróf Pálffy-család 104.522, a gróf Andrássy-család 92.269, a gróf Zichy-család 66.476, a gróf Pallavicini-család 66.032, a gróf Koháry-család 60.761, a gróf Barkóczy-család 52.782, a gróf Almásy-család 40.149, a gróf Festetich-család 36,965, a gróf Batthány-család 34.018, a gróf Széchenyi-család 26.081, a gróf Wenckheim-család 25.895, a gróf Dessewffy-család 22.853 katasztrális hold hitbizományi birtokkal bír, hogy a „szegényebb” grófokat ne is említsük. Ezek a hitbizományos grófok ott ülnek a miniszteri székekben (gróf Andrássy, gróf Zichy, gróf Apponyi), ott van félszáz arisztokrata képviselő az alsóházban és az egész képviselőház az ő embekeikből van kiállítva. Ezért kell „a vagyoni és értelmi felsőbbiséget biztosító plurális és nyílt szavazatjog.”

A hitbizományok és kötött papi birtokok e feltűnő szaporodásának gazdasági oka abban keresendő, hogy az extenzív gazdálkodást folytató latifundiumok nem bírták a gabona árhanyatlását ellensúlyozni intenzívebb, racionálisabb gazdálkodásra való áttéréssel. Ha hanyat-

* Bővebben l. Ráczy Gyula: *A magyar földbirtokosság anyagi pusztulása*. Budapest, 1906. 29—30. l.

lőtt is a gabona ára 1875. után, Amerika versenyé következtében s ha csak 10—12 korona tiszta jövedelmet hozott is holdankint a „kedélyes rablógazdálkodást” folytató latifundium, az a birtokos, aki sok ezer hold után kapja — befektetés nélkül, a gazdálkodásban való teljes részvétel nélkül — mégis fejedelmi jövedelmet húzott. A nagybirtokos, hitbizományos arisztokrácia és nagybirtokos főpapság kötötte Magyarországot 40 éven a közös vámterülettel Ausztriához, kiszolgáltatotta a kezdő s gyöngye magyar kisipart az erős, hatalmas osztrák gyáripar pusztító versenyének, hogy ezáltal megakadályozhassa az erőteljes magyar ipar kialakulását, mely esetleg az olcsó munkáskezet elvonta volna tőle és hogy megakadályozhassa egy erőteljes és intenzíve gazdálkodó kisbirtokososztály kialakulását, amely a latifundiális rablógazdaságok fenmaradását — a munkabérek s a föld árának emelése stb. által — veszélyeztette volna.

A latifundium, a hitbizomány és a papibirtok óriási testével ráfeküdt erre az országra és megakadályozta annak minden haladását, sőt belefojtotta minden szabadabb sóhajtását. És ezt a birtok-politikát nevezi ma Darányi-Kossuth-Apponyi-Andrássy „a kisexisztenciák fölemelésére irányuló politikának”. Ez a magyar birtokpolitika.

III. Termelési eszközök. Termelési szervezet.

Az ország népének gazdasági léte, kultúrája és egész jövője, valamint az államszervezet fentartásának lehetősége a mezőgazdaságtól függvén, vegyük vizsgálat alá részletekben: miféle termékek előállítására használja a birtokosság a maga földjét s továbbá hogyan műveli, trágyázza s milyen eszközökkel műveli; vegyük vizsgálat alá a munkaerőt, tekintsünk be a gazda számadás könyvébe: holdankint mennyit jövedelmez földje, mennyi a kiadása és hogyan tevődik össze a kispénzekből a nemzeti jövedelem nagy összege? Elég-e ez a jövedelem az ország szükségletei fedezésére s alapja lehet-e magasabb rendű fejlődésnek?

a) A föld. A Magyarbirodalom egész területe* 32,499.200 hektár, amelyből szántóföld 13,531.000, kert 421.705, rét 3,349.806, szőlő 234.182, legelő 4,092.882, erdő 9,060.888, nádas 75.042, nem termő terület 1,734.261 hektár, vagyis az egész terület 95,3%-a termőterület. Ha már most a mezőgazdasággal összeköttetésben nem levő s szántófölddel nem bíró, tisztán erdő- és legelőgazdaságok területét beszámítjuk, úgy a Magyarbirodalom művelt területe, a művelési ágak szerint a következőleg oszlik meg a kisebb-nagyobb gazdaságok között:

**Magyar Statisztikai Évkönyv*, Budapest, 1906. 103. 1.

A gazdaságok megoszlása nagyságkategóriák és művelési ágak szerint 1895-ben.

	A gazdaságok egyes kategóriáinak területeiből esett							
	szántó- földre	kertre	rétre	szőlő- re	legelőre	erdőre	nádasra	termé- ketlen területre
h e k t á r								
Törpegazdaság . .	916.327 64·4 ^o / _o	99.472 6·8 ^o / _o	202.380 13·8 ^o / _o	67.622 4·6 ^o / _o	53.133 3·6 ^o / _o	41.054 2·8 ^o / _o	1.574 0·1 ^o / _o	53.123 3·6 ^o / _o
Kisgazdaság . . .	7,763.366 67·1 ^o / _o	256.784 2·2 ^o / _o	2,015.077 17·4 ^o / _o	130.396 1·1 ^o / _o	617.611 5·3 ^o / _o	528.174 4·6 ^o / _o	17.027 0·1 ^o / _o	181.864 1·6 ^o / _o
Középgazdaság . .	1,945.135 57·2 ^o / _o	29.121 0·9 ^o / _o	359.524 10·6 ^o / _o	12.311 0·4 ^o / _o	401.188 11·8 ^o / _o	544.162 16·0 ^o / _o	12.322 0·4 ^o / _o	89.703 2·6 ^o / _o
Nagybirtok	2,390.467 32·1 ^o / _o	26.907 0·4 ^o / _o	514.689 6·9 ^o / _o	8.023 0·1 ^o / _o	973.596 13·1 ^o / _o	3,155.369 42·3 ^o / _o	38.539 0·5 ^o / _o	339.749 4·5 ^o / _o
Összesen	13,015.295	412.284	3,091.670	218.352	2,045.528	268.759	69.462	664.439
Az egész területből % =	54·5 ^o / _o	1·7 ^o / _o	12·9 ^o / _o	1·0 ^o / _o	8·5 ^o / _o	17·9 ^o / _o	0·3 ^o / _o	2·8 ^o / _o

A földbirtokoknak ez a megoszlása tárja csak fel egész mélységében azt a gazdaságtársadalmi kárt, amelyet a kötött latifundiumok, az ő 33,54 %-nyi területükkel ez országnak okoznak. Így ebből a tabellából kitűnik, hogy a kisebb birtokosok általában intenzívebben használják ki a földet, mint a latifundiumok. Az 1,459.000 törpegazdaságra csupán 966.327 hektár szántóföld jut, legelő, rét majd semmi; ellenben a 3977 nagygazdaságra 2,400.000 hektár szántóföld, óriási erdő, legelő, rét és még külön legelő és erdőbirtokaik is vannak. A paraszt kisbirtokosok átalakították szántófölddé és kertté gazdaságuk 67%-át, a nagybirtok csupán 32%-át; a kis- és törpegazdaságok 10%-a kert és szőlő, vagyis a legintenzívebb gazdálkodásra szolgál, a nagybirtokoknak csupán 0,5%-a. És mégis ezek az extenzív nagybirtokok az anyaország 63 megyéje közül 43 megyében elfoglalják a művelt földnek több mint harmad részét, továbbá 19 törvényhatóságban a nagybirtokok területe az egész területnek 40—60%-át foglalja le, a mezőgazdasági statisztika kimutatása szerint. Mértföldekre s egész vidékekre terjedő területei vannak az országnak, ahol kisbirtokok nincsenek, hanem csak nagybirtokok és ezek körül aránytalanul sok elaprózott törpebirtok; ezek a törpebirtokok a paraszt eltartására elégtelenek, a törpebirtokos tehát napszámosa a nagybirtokosnak, akit a nagybirtok tövébe köt le csekélyke földje s aki ki van szolgáltatva kényre-kedvre a nagybirtokosnak. Már most ebben a helyzetben, midőn az ország népessége 1870. óta 4,5 millió lélekkel szaporodott, és amikor a magyar kisipart a közös vámterületen elpusztította az osztrák nagy-

ipar, amikor kisiparunk helyét nem foglalta el nagyipar: akkor az ország főfoglalkozási ágában, a kötött nagybirtok megnövelte birtokát 6 millió katasztrális holddal!

E viszonyok nyomása alatt létrejött extenzív mezei gazdálkodást nagyon jellemzi, milyen arányban termeltetnek az egyes növények a szántóföldön s kitűnik egyszersmind az is, milyen gazdálkodási rendszer uralkodik általában a birtokok többségén.

*Az egyes növényterményekre esett a learatott területnek százaléka**

	Buza	Kukorica	Rozs	Árpa	Zab	Burgonya	Lóhere	Bükköny	Takarmányrépa	Cukorrépa	Kender	Dohány	Len
1870—4	25·81	18·76	15·55	11·03	12·55	4·51	1·50	1·66	0·55	0·24	0·75	0·57	0·10
1895—9	30·50	20·82	10·30	9·90	9·48	4·50	4·36	3·73	1·50	0·73	0·55	0·34	0·11
1903	31·24	20·57	9·54	9·42	9·28	4·88	4·32	3·60	1·54	0·86	0·53	0·38	0·12

Ha megnézzük ezt a kimutatást és látjuk, hogy a búzaterület 2 5%-ról felszökött 31%-ra, hogy ma a learatott terület harmadát búza és hogy 38 év előtt az öt fő szemestermés a learatott területnek 82,7%-át, ma pedig 80,5 %-át ($\frac{4}{5}$ -ét!) foglalja el s ezzel szemben cukorrépát 0,86%-on takarmányrépát 1,54%-on termelnek gazdáink: tisztában vagyunk vele, hogy a magyar mezőgazdaság állathányban szenvedő, extenzív gazdálkodást űz.

b) Az állattenyésztés. A földbirtok viszonyok egészségtelen elosztódása után a magyar mezőgazdasági kultúra másik nagy beteg sége épen az állattenyésztés hiányában van. Ma tudjuk, hogy az állattenyésztés általános közgazdasági és sokszoros speciális mezőgazdasági jelentőséggel bír.

A mezőgazdaság egyik különös fontosságát az adja meg, hogy a szemtermelés egyoldalú gazdálkodásra és a talaj termőerejének kirablására vezet, mert a termelés közben a földtől elvont növény tápláló sóknak visszapótlása az állathány miatt alig lehet séges. Az extenzív szemtermelő kultúrában kénytelen volt a gazda minden három évben földje egyharmad részét vetés nélkül ugarnak, parlagon hagyni, hogy a kiélt földet pihentesse s a termőerő rekreálására a földnek időt adjon. Ebben az ú. n. háromnyomásos rendszerben a gazda minden évben földjének csupán egyharmad részét használhatta gabonatermelésre, egyharmada mint ugar parlagon hevert, míg a harmadik részt egyéb terményekkel vetette be. Már most itt hozott a gazdálkodásba újítást és új gazdasági kultúrát az intenzív állattartás. Ugyanis az ugargazdálkodásról és túlnyomó kenyér-

* Matlekovits Sándor, *Magyarország 1896-ban.* 241. 1.

termelésről: a takarmánytermelő-, állattartó gazdálkodásra való áttérés: egyetemes közgazdasági és kulturális fölfelhaladást tett nyugaton lehetővé; azaz megadta a lehetőséget arra, hogy a mezőgazdasági kultúra elhagyja a rómaiak által inaugurált háromnyomásos rabszolgas jobbágygazdálkodást és áttérjen a modern váltógazdaságra s a még modernebb szabadgazdálkodásra.

Mivel a gazda nem kénytelen birtokán az olcsó kenyérgabonát termelni, termel száraz- és szálastakarmányt s ezt megetetve állataival: a takarmányt hús alakjában jobban értékesíti s ezzel biztosította jövedelmeit. De biztosította növénytermelését is, mert a sok állattól sok trágyát kap, amit földjeire kihord, pótolja ezzel a földből elvont növénytápláló sókat, visszaadja a föld termőerejét s így arra használhatja földjének minden darabkáját, amiből legtöbb hasznot vehet ki. Ez a forradalmi átalakítás a mezőgazdaságot iparszerűvé tette.

Vizsgáljuk meg, hogyan áll Magyarország nagyfontosságú állattenyésztési ipusztrija?

Év	Háziállatok száma a Magyarbirodalomban				Háziállatok száma a Németbirodalomban***			
	Szarvasmarha	Ló	Juh	Sertés	Szarvasmarha	Ló	Juh	Sertés
1870-ben*	5,279.000	2,158.800	15,076.997	4,443.279	15,776.708	3,352.200	24,999.400	7,124.100
1895-ben**	6,738.000	2,282.028	8,122.681	7,330.091	17,555.700	4,038.500	10,866.800	14,274.600
1906-ban	5,624.600	1,788.416	6,891.080	4,336.921	19,331.600	4,267.400	7,907.200	18,924.000

A hatalmasan fejlett német mezőgazdaság állatállománya rohamosan haladt az utolsó 36 év alatt, mutatják az adatok. Ellenben a magyarországi állatállomány 1870. és 1895. között a szarvasmarhánál, lónál, sertésnél parányi emelkedést mutat és 1895. után ismét rohamosa hanyatlás. Állatléltélszámunk stagnálást mutat! Stagnáló állattenyésztés s terjeszkedő búzaterület: igen komoly két bizonyítéka annak, hogy a magyar mezőgazdaság nagy beteg! Beteg mezőgazdaság pedig: beteg ország is.

A magyar nemzeti termelés egyik főforrása, az állattenyésztés, nemcsak hanyatlásával károsította meg társadalmunkat hanem azért is, hogy nem tudja fedezni az ország hússzükségletét. A magyar gazda, az olcsó és relatíve kismennyiségű gabona termelése következtében beállott deficitje fedezése céljából nem tért át az intenzív állattenyésztésre

* Milhoffer Sándor, *Magyarország közgazdasága*, II. köt. 407. 1.

** *Mezőgazdasági statisztika*, III. köt. 59. 1.

*** *Statist. Jahrbuch für das Deutsche Reich* 1907. 35. 1.

és szaporításra, hanem épen ellenkezőleg: elpusztította állatállománya egyrészét forszírozott exportálással. Az 1897—98. évi rossz termés és az azóta fennálló olcsó gabonaárak következtében állandó deficittel küzdő magyar birtokosság, hogy pénzhez jusson, eladta állatait egyre fokozottabb mértékben. Csökkent az állatlétszám 1895 óta, mégis az állatexport rohamosan nőtt. Így az ország kivitele* vágó- és igásállatokból volt:

1897-ben	681.708 darab;	155,256.000 korona értékben
1899 „	1,093.108 „	155,440.000
1901 „	1,211.689 „	200,874.000
1902 „	1,320.669 „	235,097.000
1904 „	1,032.436 „	256,400.000

Amikor a gazdák százezrei így fokozottan fosztották meg birtokaikat az intenzívebb gazdálkodás lehetőségétől, ugyanakkor nem tudták kielégíteni elégtelen állatállományukból a magyarországi népesség húsfogyasztását sem. A mezőgazdasági Magyarország, mely 3,349.806 hektár réttel, 4.092.000 hektár legelővel és 9,060.000 hektár erdővel bír, egyre fokozódó arányban kénytelen külföldről importálni állati termékeket. Így vágó- és igásállatokat importált Magyarország 1901-ben 178.000 darabot, 23 millió kor. értékben; 1905-ben már 213.000 darabot 42 millió kor. értékben. Baromfiakból való importunk felemelkedett 1901—1905-ben: 4 millióról 7 millió koronára. Tojást, tejfelt, nyersállatbőröket, szőrt, sertét, állati termékeket importáltunk 1905-ben 24 millió kor.; zsirokat 9 millió és friss húst, halakat, kolbászt, sonkát 1901-ben 21 millió és 1905-ben 29 millió korona értékben, együtt 111 millió kor. évente.

Ráteszi a koronát e megdöbbentő pusztulásra az a körülmény, hogy akkor hanyatlott a magyar állattenyésztés, amidőn a húsárak és állati termékek ára világszerte rohamosan emelkedett és a húsfogyasztás nőtt! Így Németországban 1 kg. marhahús ára** volt: 1861—1870-ben 0,86 márka, 1871—1880-ban 1,14 márka, 1891—1900-ban 1.26 márka és 1906-ban 1.54 márka. A sertéshús 1 kg. ára felszökött 1870—1874-ben 1.36 márkáról, 1906-ban 1,69 márkára. Ausztriában is, Magyarországon is emelkedett a hús, baromfi, tojás, zsír, vaj, tej, szalonna ára. Magyarországon*** a marhahús ára 1 kg.-onként az ország 43 piacán volt 1.28 K maximális és 0.78 K

* *A magyar korona országainak külkereskedelmi forgalma*, 1905.

***Handbuch der Wirtschaftskunde Deutschlands*, II. köt. és *Statist. Jahrbuch*, Berlin, 1907. 235 l.

****Közgazdasági Lexikon*, I. köt. és *Magy. Statisztikai Évkönyv*, 1907. 199 l.

minimális ár 1880-ban, míg 1903-ban a maximális ár 1.49 K és a minimális ár” 1.11 K volt. Budapesten 1 kg. marhahús ára 1875-ben 96 fillér, 1906-ban 1.80—2.50 korona. A sertéshús ára a vidéken 1880-ban 1.20 K és 1906-ban 1.70 K, Budapesten 1.28 K-ról 1.70 K-ra. Vagyis a hús ára nálunk 60—70%-al, a disznósír, szalonna ára 25%-al a vaj ára 10%-al emelkedett. A fogyasztó többet fizetett világszerte és a húsfogyasztás a nagyiparos államokban rohamosan nőtt. Ennek hatása alatt a külföldi mezőgazdaság a takarmánytermelésre, állattenyésztésre fordította népe jó részét, a magyar állattenyésztés pedig pusztuló, stagnáló állapotban maradt.

c) Talajkimerülés. A mezőgazdasági szakértők azt állítják, hogy minden hold művelt földre legkevesebb 2 felnőtt szarvasmarha évi trágyája szükséges. Megütötte-e ezt a standardot a magyarországi állatlétszám, kitűnik az alábbi tabellából:

*Az összes háziállatot szarvasmarhára redukálva, esett 1895-ben**

	Szám szerint	100 hold szántóföldre esett szarvasmarhára redukált házi állat
a törpebirtokokra	1,802.398	113
a kisbirtokokra	6,572.629	49
a középbirtokokra	947.125	28
a nagybirtokokra	1,330.058	32
az összes birtokokra	10,652.210	47

Ha az összes háziállatot szarvasmarhára átszámítjuk, kitűnik, hogy két hold szántóföldre se esett egy szarvasmarha.

Még aránylag legtöbb állatja van a törpe- és kisbirtokosnak, míg az extenzív nagybirtok itt is messze elmarad. 100 hold szántóföldre 200 szarvasmarha szükséges a termőerő karbantartására, és csak 47 marha van. Mi az eredmény, plasztikusan állította eléink az agráriusok embere Tormay Béla földművelésügyi államtitkár,** midőn kiszámította, hogy 1894-ben a talaj termőerejét elsősorban megalapító növény tápláló anyagokból: a foszforsavból, a káliból, a nitrogénből 461 millió métermázsa termés óriási mennyiséget vont el. Ha az azon évi összes háziállati- és baromfitrágyát a földekre kivitték volna, a földben pótolatlan maradt volna a növénytápsók következő mennyisége:

* Magyarország mezőgazd. stat III. köt. 67*—69* 1.

** Elmékedés a mezőgazdasági egyensúlyról, Budapest, 1894. 17. 1.

	Évente elvonatik	Évente pótoltnék	Hiány —
	k i l o g r a m		
Foszforsav	259,590.000	185,027.000	-- 74,563.000
Káli ...	628,544.000	319,710.000	— 308,834.000
Nitrogén ...	639,947.000	320,012.000	— 319,934.000

Az 1895. évi *Mezőgazdasági statisztikából* (IV. köt. 82* 1.) kiténik, hogy az akkori legmagasabb állatlétszám mellett, a Tormay által kiszámított trágyamennyiség túlmagas és az 1895. évi trágyamennyiség 414,583.000 q, vagyis a termőerő évi deficitje nagyobb, mint azt Tormay kimutatta. Még a mai napon is sok oly szántóföld van az Alföldön, amely trágyát sohasem látott és ott is, ahol itt-ott trágyáznak, oly hosszú időközökben (8—15 év) teszük, oly silány minőségű trágyát használnak, hogy bizony nem sok látszata van annak.

A mesterséges talajjavítók használata pedig Magyarországon még nem terjedt el. Cserhádi* szerint mintegy 500.000 hektár földet javíthatnak nálunk műtrágyával, a 15 millió hektár szántóföld, kert és szőlő területéből; a rétet, legelőt Magyarországon nemcsak nem trágyázzák, de általában soha meg nem tisztítják. „A rétet és legelő füve gyom és dudva.” A külföldön elhasznált műtrágya hektáronként a következő: foszfor-káli-mész Olaszországban 8,5 kg., Hollandiában 50,2 kg., Franciaországban 14,3 kg., Angliában 12,1 kg., Németországban 25,4 kg., Belgiumban 92,6 kg. és Magyarországon 0,9 kg; a nitrogén talajjavítóból hektáronként Franciaországban 115 gr., Németországban 1,96 gr., Belgium 11.37 grammot használ el, Magyarország semmit.

d) Eszközök, gépek. A mondottak után csak természetes, hogy a magyar mezőgazdaság általában nincs modern géptermelésre berendezkedve. A kisbirtokok millióin a fagerendelyű egyes ekék, fakeretű boronák még többségben vannak. Modernebb gépek csak újabban kezdenek terjedni, a mezőgazdasági munkásság bérmozgalma következtében főleg a nagybirtokokon s még inkább a néhány ezer intelligens és modernül gazdálkodó zsidó bérlők gazdaságain. A magyar gróf és középbirtokos nem gazdálkodik, élvezi a földjáraadékat és szidja a „szocialista izgatókat”. A gőzekék száma Magyarországon** 1896-ban 179 volt, Németországban*** 1696, sorvetőgép nálunk 39.298, Németországban 140.732, aratógép 7224 Magyarországon. Kaszáló, töltőgépek, lókapák, trógyaszórók stb. még gyér számmal találhatók

* *Az alföldi mezőgazdaság reformja*. Budapest, 1907. 9. és 29. 1.

** *Magyarország mezőgazdas. statiszt.*, IV. köt. 35. * 1.

*** *Handbuch d. Wirtschaftskunde Deutschlands*, II. 53. 1.

s nem annyira a modern gazdálkodás vágya, mint a szükség honosítja meg őket. Mert a magyar nagybirtokos elve az: inkább felhagy a gabonatermeléssel, semhogy az emelkedő munkabért racionálisabb gazdálkodás által megháromszorozott jövedelméből fedezze s inkább áttér az extenzív állattenyésztésre. Ez a tendencia.

e) A munkaerő. A mezei munkás bérszerződése és munkaszabadsága a történelmi idők kezdete óta mélyen belekapcsolódott a termelésbe, a gazdaság szervezetbe és mindig a termeléstől függött; viszont a mezei munkások bősége, vagy szűk száma, önállósága, törekvése, vagy a rabságba való belenyugvása egyformán determinálta a termelést; de belekapcsolódtak mélyen a termelésbe a mezei munkás életviszonyai is, mint a termelés determináns tényezője, így van ez a mai Magyarországon is. 1900-ban az őstermelésben az önálló keresők száma 6,055.390 volt, ebből mezőgazdasági munkás 4,184.326 és így a 17,5 millió ha szántó, kert, rét, legelőterületre 4 hektáronként 1 munkás, vagyis 100 hektárra mintegy 25 munkás jut, ami intenzív kultúrára természetesen kevés. Magától értetődik, hogy ez a munkásság sem oszlik el egyenletesen. Az alföldi termékenyebb terület, a föld eltartóképességét tekintve, relatíve gyéribben lakott, mint a hegyesvidékek. A munkabérét e munkásságnak később ismertetem.

Ifj. Leopold Lajos* aggódó lélekkel állapítja meg a magyarországi mezei munkásról:

„A jobbagyság felszabadult, a személyes megkötöttség világszerte kivesszett a kódexekből. De mégis: valóban bezárult-e a rés egészen, hasadék-vonal nélkül? Nem találunk-e reverziókat? . . . Inkompatibilitás van a jobbagyság felszabadítása, a személyes megkötöttség eltörlése és másfelől a latifundiumos bérratás közt . . . A nagybirtokos: az emberi munkával való kaszásaratós problémája világszerte újra meg újra beleütközik a személyes megkötöttség eltörlésébe. A kettő közül egyiknek el kell buknia: vagy a nagybirtok gabonája marad aratatlan, vagy a személyes megkötés eltörlése válik üres szóvá.”

E megállapításokra az 1906. év nyara frappáns feleletet adott. Hogy mi történt, az *Országos Magyar Gazdasági Egylet* egyik embere** így írja le az eseményeket:

Torontálmegeye bánlaki járásában a munkásság megmozdult, a gazdasági napszámbeceket 2—2.40 korona bérrre emelték fel, az olcsóbban dolgozókat terrorizálták, az aratósi idő beálltával 600—700 munkás megtagadta a tél folyamán kötött szerződések teljesítését. Ennek következtében 326 aratómunkást a szolgabíró 30—30 napi elzárásra s 100—100 korona pénzbírságra ítélte el és 190 munkást elzárás végett a nagybecskereki kir. ügyészség fogházába

* *Az aratógép szociológiája*. 1906.

** Marton Andor, *Torontál vármegye gazdasági viszonyai*. Budapest, 1907. 19-24. 1.

szállítottak, de mivel pár napi elzárás után megígérték, hogy munkába állanak, szabadlábba helyeztetek; az elzárt, elítélt munkások pótlására a mező-hegyesi állami birtokokról 190 tartalékmunkás kéretett.” „Egy másik uradalomban 270 munkás állott sztrájkba, kik közül harmincnyolc 45—45 napi elzárásra és 100—100 korona bírságra ítéltetett; néhány napi elzárás után megbánva tettüket, az ítélet végrehajtása felfüggesztetett s munkába állottak.”

Az idézést folytathatnám lapokon át. Így arattak 1906-ban az egész országban és mintegy 5000—6000 aratót csuktak el. S ebből kitűnik, hogy Magyarországon az államhatalom fenyítése és börtöne kényszeríti a munkást olyan munka végzésére, olyan áron, melyet csak téli szorultságában vállalt. A jobbágyi szolgáltság e rendszerével szemben egyszerűen utalunk rá, hogy Angliában, Németországban a mezei munkás és birtokos viszonya: *simplex cash nexus*, készpénzzel fizetett bérvizony és semmi patriarchalizmus. Kénytelen elismerni ezt a nagybirtokos gróf Mailáth József is:

„A cselédviszonyok — írja* — Németországban rosszak. Mikor a Havellandon jártunk, az ottani gazdák csodálkoztak azon, hogy mi cseléd törvényt hozunk most, amelyben írásbeli szerződés van stipulálva; ők már rég elhagyták ezt az álláspontot, írásbeli szerződést nem kötnek. Azt mondják, aki menni akar, azt nem tartják vissza, mert úgy sem lehet és nem is okos, ha teszik, mert nincs köszönet benne.”

A magyar és a német munkaszervezet két külön gazdasági rendszert: a középkori feudális jobbágygazdálkodás csökevényét és a modern takarmánytermelő, szabad gazdálkodás két külön világát tükrözi vissza, mely otthagyjá hatását a két rendszer hektáronkénti tiszta jövedelmén.

IV. Hogyan termelünk?

A modern mezőgazdasági kultúra három talapzata: a kooperatív szervezetben üzött intenzív állattenyésztés és talajművelés, kooperatív eladás és bevásárlás a termelők részére. A talajművelés s a termelés értékesítési módjának részletezett ismertetésére nem lévén terünk, bemutatjuk azt, a termelés részletes felsorolásával, Magyarországon és Németországban.**

Hiányos gazdasági felszerelésével az átlagos magyar gazda őszi gabonavetés előtt felszántja földjét októberben egyszer 8—10 cm. mélyen kezdetleges ekéjével és elboronálja azt (de ezt is csak minden

* *Magyar gazdák a német földről*, (az OMGE kiadása, 1908. 11. 1.)

**Adataimat szándékosan a nagybirtokosok osztályszervezetének, az OMGE-nek kiadványaiból vettem éspedig: *Tanulmányok az Alföld gazdasági viszonyaitól*, I—V. füzet, a *Köztelek* c. lapból és *Magyar gazdák a német földről* c. kiadványokból.

második gazda) régi módi boronával. A nyári aratás után igen sok helyen a gabona után a tarló szántatlanul marad legelőnek és csak ősszel fordítja le a tarlót egy szántással s az ősszel elvetett és kikelt búzát s egyéb gabonát többé nem munkálja aratásig. Ezzel szemben a németországi átlagos gazda aratás után mindjárt fölszántja földjét és hagyja a földet érni szeptemberig, akkor újabb szántás következik 28—32 cm. mélyen mélyekével vagy gözekével. A földet vetés előtt és után elboronálja, elhengereli, elporhanyítja, hogy a talaj laza ágyat adjon a magnak és lyukak — a nagy rögök helyén ne maradjanak a vetésben. A német gazda sorvetőgéppel vet 18 cm. távolságra, a magyar gazda kézzel, a nagyobb birtokos vetőszórával. A német gazda a kikelt búzát, rozsot úgy, mint a répát s egyéb gabona- és kapásvetését kikelés után megkapáltatja géppel. A gabonát fejlődés közben még rendszeresen kétszer kapáltatja kézzel, a kapásait háromszor. Ennek a mély szántásnak és a gabonakapálásnak eredménye az, hogy a talaj még száraz tavaszon is megőrzi a télen kapott nedvességet és a növényzet akadálytalanul fejlődik. A német gazda állati, növényi és mesterséges talajjavítóval rendszeresen javítja földjét, állandóan könyvet vezet arról, hogy melyik darab földje milyen talajjavítókat kíván a termés után; a magyar gazda sovány állati trágyával 8—15 évben, a legtöbb egyáltalán nem trágyáz. Az aratás, cséplés Németországban géppel történik, nálunk kaszás aratók és lóval való nyomtatás még a Tiszavidéki gazdák módszere. A német gazda a legkomolyabb figyelmet fordítja arra, hogy tiszta és prima vetőmagja legyen.

A termést a magyar gazda aratás után mindjárt vagy még inkább már aratás előtt eladja a kereskedőnek piaci áron. Szövetkezeti gabonaraktár, gabonahitel-rendszer általánosan elterjedve nincs és így a gazda kétszer veszít, veszít az eladáskor az alacsony ár miatt s veszít akkor, mikor a kereskedőtől vagy banktól előleget vesz kölcsön. A német gazdák általában szövetkezetekben vannak tömörülve. Szövetkezetileg szerzik be a költségesebb gazdasági gépeket, a talajjavítót, a nyersanyagokat és egyéb szükségleti cikkeiket. Ha pénz vagy előleg szükséges a gazdának, ad olcsó kölcsönt a gabonaraktár-szövetkezet, tejszövetkezet, húsertékesítő szövetkezet, így a gazda várhat termése eladásával a míg jó ára lesz.

A német gazda mindent előleges kalkuláció után termel, mindig kiszámítja mibe kerül és mit hoz a termés. Állandóan figyelemmel kíséri a mezőgazdasági kísérleti állomások, a gazdasági iskolák kísérleti eredményeit és a termelési technikán, a vetőmagban, a gazdálkodás vezetésén és az értékesítés, hasznosítás módjain állandóan javít.

A német gazda tanuló, intelligens, számító, sokoldalú ember. A magyar gazdánál a természetes, józan ész nem hiányzik. De hiányzik a szaktudás, vállalkozás, kereskedelmi rutin és hiányzik az energia.

Rövid fejtegetésünkéből is kétségtelen, hogy a Magyarországon uralkodó nagybirtok megőrizte a termelési szervezet eredeti alakját: extenzív gazdálkodással nyert magas földjáradék, a termőföld kirablása, a munkaerő kizsákmányolása, a természet adományainak összeharácsolása, — ez volt s sajnos ez maradt a nagybirtok termelési technikája. A munkától, a produktív és intenzív fáradozástól averzióval fordul el ma is. A nyugati országokban nem a munkát kevesbítik, épen fordítva: a megszorított munkával növelik a terméseredményeket s így jobban jutalmazták a munkát. A magyarországi nagybirtokosság mindig azt kérde: mennyi kell a munkásnak s ha magas a bér, sok a fizetendő munkanap, nem fog új termelési módba, marad a réginél.

V. Mennyi a termés?

A nemzeti termelés feladata a nemzeti szükséglet kielégítése. És a modern állam abban különbözik a harci-államtól, hogy összes intézményeivel a termelés produktívitásának fejlesztését szolgálja. A termelési szervezetet védi, modernizálja és az embert, mint a nemzet legbecesebb kincsét szolgálja. Hogyan teljesíti ezt a feladatát a magyar állam, kitűnik a szociálpolitikáról írt tanulmányból. Hogyan elégíti ki a mezőgazdasági termelés a magyar nép fogyasztási szükségletét, mutatja a következő kimutatás: (1. a 464. oldalt.)

Négy tény különösen feltűnik a kimutatásban: 1. hogy a búza-termő terület 1,049,000 hektárral, közel 40%-kal nőtt 1881 — 1905 alatt, vagyis akkor, midőn világszerte agrárkrízis volt a gabonaár rohamos csökkenése következtében.

Az agrárkrízis Németországban pusztulást, kivándorlást idézett elő. Az agrárválság, a gabonaár-csökkenés hatása alatt az európai művelt államok leszállították búza- és rozsterületüket, inkább arra törekedtek, hogy növeljék intenzív termelés által ugyanazon területegység nagyobb termését és arra törekedtek, hogy minél több takarmányt, kapás- és ipari növényt termeljenek, intenzív állattartással kapcsolatban.

Ez egyetemes európai iránnyal szemben a szerencsétlen magyar mezőgazdaság növelte, egyre terjesztette búzatermelését, fölszántotta a legelőket, elvonta állataitól a mezőt. 2. Feltűnik továbbá a tabellából, hogy a magyar búzatermés átlaga nagyon ingadozó és stagnáló.

A Magyarbirodalom gabonatermelése.*

Gabona neme	Évek átlagában	Learatott terület ha	Összes termés mennyi- sége q.	A termésből esik átlag 1 ha-ra q.	A termésből esik átlag 1 főre	A kiviteli többség**		A kiviteli többség értéke.*** Korona
						mennyi- sége q.	1/100-a kiszá- mítva	
Buza	1881—1885	2,625.000	30,300.000	11·5	187·2	6,804.000	21·8	—
	1886—1890	2,840.000	36,300.000	12·0	211·2	9,521.000	26·1	216400000
	1891—1895	3,154.000	42,900.000	12·7	240·0	8,825.000	20·1	210225720
	1896—1900	3,191.000	37,600.000	11·7	199·4	7,721.600	20·4	215733224
	1901—1905	3,674.000	44,200.000	12·2	222·1	9,734.200	22·7	253819419
Rozs	1881—1885	1,106.000	14,400.000	13·0	89·2	1,203.747	9·0	17,816.866
	1886—1890	1,108.000	14,400.000	12·9	82·11	1,462.980	10·1	18,276.232
	1901—1905	1,125.000	12,400.000	11·0	62·3	2,517.030	20·2	35,748.846
Árpa	1881—1885	1,066.618	11,505.795	10·8	—	2,420.532	20·7	36,513.934
	1901—1905	1,095.858	13,266.355	12·1	—	3,273.659	24·3	48,169.523
Zab	1881—1885	1,103.535	9,603.573	8·7	—	897.419	9·3	11,950.900
	1901—1905	1,100.198	11,995.860	10·9	—	2,054.589	16·7	28,045.510
Cukor- répa	1881—1885	33.982	6,615.446	193·5	—	528.295	—	—
	1901—1905	93.365	19,080.165	204·1	—	528.295	—	945.495
Tengeri	1881—1885	2,164.423	18,048.860	8·3	—	326.987	1·7	8,472.200
	1901—1905	2,535.207	31,003.390	12·2	—	1,572.579	4·9	19,593.209

1891—1895. alatt két évi igen jó termés felszöktette az átlagot hektáronként 12,7 q-ra, hogy aztán ismét leszálljon a következő rossz időjárás után 11,7 q-ra, majd az 1902. évi szerencsés év felszöktesse ismét 12,2 q-ra. Azt jelenti ez, Hogy a magyarországi búzatermés az időjárás szeszélyeitől függ, de attól függ a többi gabona is. A racionális gazdálkodás, a mély művelés, rendszeres talajjavítás, gondos növényápolás hiányzik és így a gabona átlagtermése nem mutat olyan emelkedést, mint a nyugaton. Az ország termését a német átlagterméssel összevetve, feltünteti a következő tabella:

*Matlekovits Sándor, *Magyarország közigazdasági és közművelődési állapota*. Budapest, 1897. I. köt. 240—285. í. és *A m. kir. kormány jelentése az ország közállapotairól*. Budapest, 1905. 100 l., továbbá: *Magyarország külkereskedelmi forgalma*. Budapest.

** A termés behozatal mennyiségéből van számítva.

*** *Statisztikai kimutatások a magyar korona országainak külkereskedelméről*. Budapest, 1898. 86. l.

Átlagtermés hektáronként 1901—1905. alatt.

	Buza	Rozs	Árpa	Zab	Bur- gonya	Cukor- répa	Réti- széna
Németbirodalomban*	19·8 q	16·09 q	18 5 q	17·8 q	130·6 q	296·4 q	42·8 q
Magyarbirodalomban ...	12·2 q	11·0 q	12·1 q	10·9 q	74·9 q	204·1 q	17·4 q
A német termés több mint a magyar q-al ...	7·6 q	5·0 q	6·4 q	6 9 q	55·7 q	92·3 q	25·4 q
%/o-al	62%/o	45%/o	53%/o	63%/o	74%/o	45%/o q	145%/o

A Németbirodalom a három évtized előttinél jóval kisebb számú munkással, tökéletesített technikával, megduplázódott termelési költségek mellett is majdnem megkettőzte termését a sovány, kavicsos, nem mély talajon. A Magyarbirodalom a harminc év előtti kövér, fekete humusz-talajt kiélte. Ez csak természetes következése a gabonatermesztábelában is feltűnő azon ténynek, hogy a magyar birtokos stagnáló takarmány terméséből — ahelyett, hogy azt állattartásra maga felhasználta volna — mind nagyobb mennyiséget exportált külföldre. És be kell vallanunk, kénytelen volt ezt az irracionális gazdálkodást folytatni a magyar birtokos, mert a közép- és kisbirtokosok milliói a túlnyomó búza- és exportgabona termeléshasználóból nem tudják fedezni: a) a termelés emelkedő költségeit, b) a saját szükségletük szaporodó kiadásait s c) nem tudják fedezni a rohamosan emelkedő adóterheket. Hogy ez valóban így van, erre vonatkozólag több oldalról került részletes számítások fekszenek előttünk, mi azonban — nehogy túlzással vádoltassunk — ismét agrárius ellenfeleinkhez fordulunk adatokért.

Rubinek Gyula, az *OMGE* igazgatója számítása szerint, 1 katasztrális holdon 10 métermázsa átlagos termést számítva, 1 métermázsa búza termelési költsége átlag 14 korona volt 160 gazdaságnál és Hensch Árpád** akadémiai tanár szerint 1 métermázsa búza előállítás költsége 12.78 koronára rug.

Mivel az alföldi birtokok közül kevés éri el az átlagos 10 q. termést s mivel továbbá a gabona átlagosára 1900. óta 15 —16 kor. s az 1908. évi abnormis árak is valószínűen ismét ide fognak visszaesni 8 q holdankénti termés mellett 1 katasztrális hold tiszta jövedelme 10 korona, 10 q. termés s 15 K ár mellett a holdankénti jövedelem 22 K és 12 q termés mellett holdankénti jövedelem 40 korona. Még 16 koronás búzaár sem hozza meg a föld normális járadékát és nem ad a kisebb birtokosoknak megfelelő jövedelmet.

* *Statistisches Jahrbuch*, Berlin, 1907. 30. és 63. 1.

** Hensch Árpád, *Mezőgazdasági üzemtan*, Kassa 1906. II. köt. 27—28. 1.

VI. A birtokos jövedelme és terhei.

Ebből az alacsony termés hozadékából csupán az ezerholdasok bírnak megélni.

Súlyosítja a kisbirtokosok — vagyis az egész birtokosság 99%-ának — helyzetét az a tény, hogy a búza előállításí ára a kisbirtokosoknál több mint 12 korona 78 fillér.

Több pedig azért, mivel a földadó, házadó és községi adók túlnyomó részét a kisbirtokosság vállaira toltá a birtokarisztokrácia. Mivel egyenlő adózás mellett, a csekély hozadékú nagybirtokot elnyomná az adóteher, a birtokarisztokrácia — mely ura a parlamentnek és a hivatalokba helyezett gentry által ura a törvényhatóságoknak — úgy csinálta meg az adókatasztert és úgy veti ki a közadókat, hogy a nagybirtok csaknem adómentes maradt. A magyar birtokarisztokrácia teljesen adómentes volt az alkotmány értelmében 1848-ig, adómentességi privilégiumát fentartotta máig a kataszter.

Ennek pedig ismét az a következése, hogy a kisbirtokosság adóterhe szinte elbírhatatlanná lett, a községi-, az ármentesítési-, az útdók, egyházi és egyéb közadójárulékokkal. Bizonyítanom s illusztrálnom sem kell e tény, annyira köztudomású.

Ha azután a búza- s gabonatermés nem üt be, — amint 1880 óta alig volt 6—7 valóban jó termés, vagyis legtöbbször nem üthet be a gazdálkodási rendszer miatt — a birtokos, a bérlő kölcsönt vesz fel és kap a takarékokból 8—10%-ra s betáblázza azt birtokára. A kölcsönvett pénzt nem fordítja vagy csak elenyészően csekély részben beruházásokra. Mindennek alig van nyoma.

„Ahoz pedig, hogy valaki búza után búzát termeljen — írja Cserháti tanár* — nem kell a birtokot adóssággal terhelni. A kölcsönvett pénz nagyobb része nem szolgál egyébre, mint a megcsappant jövedelem okozta deficit megszüntetésére. Másszóval az Alföld népét ma már csak részben táplálja a föld, részben pedig a földre betáblázott adósság. Újabb rossz termés újabb adósságot jelent s amikor nem kölcsönöznek többé, eddigi adósságai kamatait fizetni nem tudja a gazda, megütik [háza előtt a dobot s földönfutó lesz a birtokos . . . Nem akarok rémképeket festeni, csak a való igazságot és hogy ma még nem oly szembeötlő nagy a birtokcsere, hogy általános megdöbbenést keltene, annak oka az alföldi nép igénytelensége, takarékosága, minek következtében a folyamat lassú, de hogy a jelenlegi birtokososztály végpusztulása fog bekövetkezni, ha mielőbb segítve nem lesz, az bizonyos.”

A magyar földbirtokosság anyagi pusztulása című tanulmányomban mindezt évekkel előbb (1904-ben) már részletes számítások

* *Az Alföld mezőgazdasági reformja*, Budapest, 1908. 12. 1.

alapján megállapítottam. Akkor azonban az agráriusok lapjai azzal vádoltak, hogy rémhíreket terjesztek a földhitel- s jelzálog levelek hitelének csökkentésére. Ma már ők is vallják, hogy igenis helyes ama megállapítás, miszerint a Magyarbirodalomban 1877—1902. idején a telekkönyvben bekebelezett új és a megszüntetett régi terhek különbsége közel 4800 millió korona és hogy 1903-ban csupán a jelzálogterhek összege a földbirtokon 1577 millió koronára rúgott. Hozzáadva éhez az egyéb terheket, 197 millió korona jelzálogkamatot, 166,6 millió korona állami-, egyházi-, községi adót, 147,2 millió indirekt adót, együtt 511 millió korona adó- s kamatteher terheli a földbirtokot, azaz a kamat és adók elveszik a föld tiszta jövedelmének 70%-át (az állattenyésztés bevételét nem számítottam). A föld terheinek és értékének arányát összevetve, megállapítottam, hogy a korlátlan forgalmú birtok 72%-a eladósodott a teljes becsértékére. A kis- és középbirtokok kétharmada ma a hitelezőké, teljes becsértékig eladósodva és nem a birtokosoké.

Íme ez a magyar mezőgazdaság mostani állapota. Ez az állapot maga megmagyarázza, hogy miért kénytelen a termelő forszírozottan exportálni gabonáját, állatállományát, eladva sokszor egyetlen lovát vagy sertését, hogy fizetni tudjon. Érthetővé lesz az is azután, hogy amint a magyar állattenyésztés nem tudja fedezni az ország húsfogyasztását, úgy a magyar gabonatermelés nem tudja fedezni az ország kenyérfogyasztását. A termelő koplal inkább, hogy eladott gabonájából fizethessen. A fejenkénti fogyasztás alakulását — a termésből levonva a vetőmagot, a szesz- s keményítő gyártásra felhasznált gabonát — mutatja a következő számítás:

*Búza és rozsfogy osztás fejenként.**

	Termés		Fogyasztás		
	millió q	fejenként kg	millió q	fejenként kg	a termés %-ában
1881—1885	44,7	276,4	27,5	169,9	61,5
1886—1890	50,6	293,3	29,1	170,2	57,1
1891—1895	57,9	323,6	35,7	199,5	61,5
1896—1900	50,6	268,5	29,3	155,7	58,1
1901—1905	56,6	274,4	32,9	165,3	61,0

A magyar mezőgazdasági népesség csak akkor lakhatik jól kenyérral is, ha bő a termése; ha szűk a termés, el kell húznia magától s szokott mennyiséget eladni kénytelen, költségei fedezésére.

*) *Közg. Lexikon* II. 692. 1. *M. statiszt. évk.* 1906. és Gerster M.: *A kenyérgabona.* (Közg. Szemle, 1905. júl.)

Ez a magyar mezőgazdaság nem lehet alapja sem a magyar nagyiparnak, sem a nyugateurópai magyar kultúrának!

VII. Az ipar.

Alacsony mezőgazdasági kultúra Magyarországon, ebben a tenger-től elzárt szárazföldi országban, nem adhat alapot az ország egész fogyasztási szükségletét kielégítő nagyiparnak. A kevés igényű mezőgazdasági fogyasztó szükségleteit ma túlnyomóan Ausztria gyáripára fedezi, amelynek könnyűvé és nyereségessé teszi a Magyarországra való exportot az egységes vámterület és kifelé a német, angol, francia ipari áruk ellen alkotott magas ipari védővám. Ausztria korlátlanul uralkodik gyáriparával a magyar piacon is. Így a nagyszabású magyar gyáripár kifejlődésének ez is egyik akadályja volt.

Az 1898-ban fölvetett első gyáripari statisztika 2545 olyan gyáripari üzemet számlált össze Magyarországon, amely elemi erővel hajtott gépet használ, vagy 20 segéddel s húsznál többel dolgozik, ezek közül főüzem volt 2364. A 2364 főüzem közül 1743-nak a tulajdonosa magáncég, 444 részvénytársaságé, 103 az államé és 74 egyéb. Az állam telepein kívül tehát 2264 gyári vállalat van, azonban ebből is 32 gázgyár, 157 nagymalom, 4 gőzmosó nem tekinthető új értéket produkáló ipari vállalatnak. A 2364 főüzemből 23.532 gőzkazán és 262.070 lóerő volt használatban és a lóerők 17.55%-a a vállalatok 6.6%-át tevő 157 nagymalomban volt használatban. Vagyis a tulajdonképeni ipari vállalatok kicsinyek.

Az ország nyersvas termelése 1898-ban 4,694.044 métermázsa, kőszéntermelése 2,772.659 tonna és kőszénfogyasztása 3,272.800 tonna. Az összes szesztermelés 117,368.000 hektoliterfok, a 20 cukorgyár cukortermelése 1,985.885 métermázsa, a sörgyártás 1,566.251 hektoliter, a budapesti malmok öröltek 1898-ban 6,075.630 métermázsa búzát, liszttermelésük ebből 4,604.214 métermázsa és korpa 1,331.000 métermázsa.

Egész gyáriparunk évi termelésének értékét 1.366,917.000 koronára becsülte a statisztika, de ebből a malomiparra esik 359,452.834 korona, az állami monopóliumok tulajdonában lévő dohánygyártásra 103 millió, a cukorgyártásra 60.9 millió, sör-malátagyártásra 29.4 millió, szeszgyártásra 47.6 millió és az egész élelmezési élvezeti iparra együtt 645.9 millió korona, az egésznek 47.26%-a jutott, a világitógázgyártás értéke 12 millió korona, ezek együtt 48.2%.

A tulajdonképeni iparban a 20 segédnél többet foglalkoztató 259 vasipari üzem termelt 181.9 millió, a 201 gépipari üzem, kocsigyártás, hangszer- és villamosipar 170.9 millió, a 407 mész-, cement-,

gipsz-, agyagvállalat 51.3 millió, a 400 faipari vállalat 95 millió, a 65 bőrvállalat 30.9 millió, a 113 fonó-szövőipari vállalat 53.5 millió, a 117 ruházati ipari üzem 20.4 millió, az 54 papírgyár 16 millió, a 182 vegyészeti-gázgyár 83.8 millió, a 71 sokszorosító iparvállalat 17 millió értékű árut.

A kereskedelmi minisztérium által összeállított kimutatás szerint* a magyarországi gyáripari termelés a magyarországi fogyasztásnak csupán a következő %-át tudja kielégíteni: finom acélárúk 1,2%; kés-árúk 3,6%; szerszámacél 20,4%; szerszámok 32,9%; közönséges kovácsolt árúk 50%; vasszögek 54%; edények, csavarok, ólomcsövek 54—55%; kaszáló-, aratógépek 14,7%; mezőgazdasági gépek 22,4%; ekék, boronák 32,8%; kézi-, járgánycséplők 40%; a hangszeripari árúkból 1—16%; agyagipari árúkból 5—45%; táblaüveg, palackok 24%; faipar 14%; felsőbőr, nyereg, lószerszám 14%; ruházati s egyéb szíjak 25%; talpbőr, szattyán 58%; a fonó-, szövőipar cikkeiből 1—30%; ruházati ipar egyszerű cikkeiből 3—36%; élelmezési ipar cikkeiből 46% fedezhető hazai termelésből.

A magyar gyáripar nagyon fejletlen és pedig nemcsak Ausztria elnyomása s az egységes vámterület következtében — bár ez az alapok — hanem gyáripari vállalkozóink hiányos szakismerete, kevés vállalkozói önállósága és bátorsága miatt is. Ha valaki itt iparvállalatot akar csinálni, először is „befolyásos” képviselőt keres, aki állami „szubvenciót, vasúti tarifakedvezményt” stb. jár ki. A költségvetés szerint 1917-ig az állam 38 millió korona ipari szubvenciót fog kiosztani olyan gyárak szubvencionálására, melyek Ausztria versenyével meg nem bírhatnak. És ugyanakkor ügyet sem vetnek a mezőgazdasággal kapcsolatos s itthon biztos vásárlókra találó iparágakra. Így a magyar cukortermelés Ausztria cukoripara mellett eltörpül, pedig a répaszeletek, a nyerscukor, a szeszgyártás, a sörgyártás melléktermékei az állathizlalás, tejtermelés kitűnő alapja lehetne. Az agrárjellegű Magyarország népessége gyümölcs- és főzelékkonzerv fogyasztásának 94%-a Ausztriából került; és az 1898-ban itthon készült 6% konzerv nyersanyagának 35%-át (hüvelyes vetemény) is az iparos Ausztriából, valamint a malmok borsószükségletének 98,7%-át, kölesszükségletének 83 %-át Ausztriából szereztük be. Len-, kendertermelésünk és szövésünk igen alárendelt jelentőségű. A kaszás aratók Magyarországon a statisztikai fölvétel idején „nem készült egyetlen kasza, sarló, villa, kapa sem”. A lópatkót Ausztriából hozatjuk, a mezőgazdasági gépek kétharmada külföldről jön be. Gyapjúipari nyersanyag szükségletünk 90%-át, a len-, kender-, pamut-, jutaipari nyersanyag szükségletünk *Emlékirat az iparfejlesztésről*. Kiadja a m. k. keresk. miniszter, 1904.

88%-át, a nyersselyem 98%-át külföldről szerezte be iparunk. Az Ausztriából behozott élelmi és élvezeti iparcikkek összegéről már szóltunk.

Íme itt is a gazdasági haladás útjában áll a magyarországi nagybirtok, mely itthon agyonnyomja az intenzív mezőgazdaság fejlődését; extenzív gabonatermelése biztosítására vámmentes piacot szerez az iparos Ausztriában s viszont vámmentes piacot biztosít Ausztria nagyiparának a magyar piacon.

Ennek a politikának eredménye lett, hogy a magyarországi kisipar pusztulóban van, nem tud megállani Ausztria gyáriparával szemben; így a tulajdonképeni önálló férfiiparosok száma 1890-ben 326.952-ről leszállott 1900-ban 313.000-re (csökkenés 73.900*). A nagyipar üzemei pedig szintén nem nőhetnek közös vámterületen.

Indusztriális kapitalizmus nincs és fejlődésében óriási akadályok gátolják. Produktív kapitalizmus, mely az ipari s a felszabaduló mezőgazdasági népességnek keresetet adni bírna és amely szaporítaná, kibontakozásra segítené a termelő-erőket — nem fejlődött ki; a létező „fattyú-kapitalizmus” pedig nem tudja nyugati *standart of life*-ra emelni az iparban dolgozó 1,077.000 kereső egyént és nem tudja itthon tartani: a falvakból, a városokba tóduló mezőgazdasági munkásfőlösleget sem, mely így kénytelen új hont keresni túl a tengeren.

VIII. A kereskedelem.

Gazdasági életünk struktúrájából következik, hogy az ország mezőgazdasági árukat és pedig ipari nyersanyagot és élelmet, vagyis valódi értékeket visz ki külföldre eladni és ipari árukat, ruházatot és szerszámot, gépeket, vagyis munkaértéket vásárol a külföldön. Mivel Magyarország és Ausztria 1867. óta állandóan egységes vámterületet alkotnak, a vámmentes szabadforgalom következtében külkereskedelmünk 75—82%-a évről-évre Ausztriára esik. Ellátjuk Ausztria népességét gabonával, liszttel, gyümölcs-csel, állati termékekkel, kivisszük ipari nyersanyagunkat s eladjuk olcsón Ausztria gyárosainak, ezek feldolgoztatják azokat s ennek értékettöbbletével fokozzák Ausztria fogyasztó és vásárló erejét; viszont az osztrák gyárosok visszaküldik ugyanazon mezőgazdasági termékeket feldolgozva s megvásároljuk tőlük drágán, elfogyasztjuk minden termelőtevékenység nélkül. És pedig annál drágábban kell megvásárolnunk, mert a két állam belső piacától magas ipari vámokkal vannak kiszorítva a külföldi államok ipari árúi. Ausztria gyáripari árúinak mintegy 50—55%-át Magyarország vásárolja meg, tehát Magyarország élelem-

* Népszámlálási Statisztika, II. köt. 20.* 1.

termelésén és ipari fogyasztásán nőtt oly hatalmasá Ausztria gazdasági élete, kultúrája.

Gazdasági politikának ez ugyan nem szerencsés politika magyar szempontból, mert a magyar mezőgazdaság az egységes vámterületnek 1905-ig abszolúte semmi hasznát nem látta, a gabona ára Wienben és Budapesten: a chicagói, new-yorki, liverpooli, londoni árakkal teljesen egyenlő volt. Azonban ezt a politikát erőszakolták az országra: a magyar birtokarisztokrácia, az osztrák gyáriparosok és az osztrák militarizmus s a dinasztia. Ebben az országban eddig mindenféle gazdasági politika: a dolgozó osztályok érdeke, az állami-társadalom érdeke, kultúrája és haladása megakadályozására csinálódott. Az eredmény kétségtelenül fényes — a haladás, a kultúra és a demokrácia ellenségei szempontjából.

Az ország egész külkereskedelmi forgalmát feltünteti az alábbi kimutatás:

*A Magyarbirodalom külkereskedelme 1905-ben**

	Behozatal		Kivitel	
	métermázsa	korona	métermázsa	korona
<i>I. Nyersanyagok:</i>				
1. Élelmezési és élvezeti cikkek:				
a) az állatországból	2,241.510 db	49,123.000	8,281.683 db	274,777.000
b) a növényországból	2,130.012	67,189.000	1,782.029	40,257.000
c) az ásványországból	194.940	2,075.000	275.603	5,347.000
együtt ...	2,241.510 db	118,387.000	8,281.683 db	320,381.000
	2,398.511 q		3,132.014 q	
2. Nyersanyagok a mezőg. és ipar részére	29,130.884	207,940.000	35,583.133	420,193.000
Nyersanyagok 1—2 összesen	31,529.395	326,237.000	38,715.147	740,574.000
<i>II. Félgyártmányok:</i>	4,856.867	146,609.000	8,373.283	142,695.000
<i>III. Gyártmányok:</i>	8,450.380	890,738.000	16,147.483	515,123.000
ebből élelmezési cikkek	2,027.199	81,715.000	11,449.079	326,780.000
a szabászati és a textilipar gyártmányai	812.544	440,949.000	135.000	34,156.000
<i>Mindössze</i>	44,836.580	1,363,674.000	63,235.913	1,398,392.000

Az ország forgalmának lebonyolítására szolgáló vasutak hossza 18.676 km., ebből 1040 km. kettős vágányú; az összes vasutakon volt 3178 mozdony (0,17 üzletkilométerenként), 2348 szerkocsi (0,13

* *A magyar korona orsz. külk. forgalma.* 1905. 86—87. 1.

üzletkilométerenként), 6722 személykocsi (0,36 üzletkilométerenként), 76.098 teherkocsi (4,10 üzletkilométerenként). Az összes vasutak fele államvasút és az államvasutak felhasznált beruházási tőkéje 2403 millió, a többi vasutaké 1229 millió korona. A vasúton szállított személyek összes száma 1906-ban 96,079.000 és a vasutaknak személyforgalomból való bevétele ugyanakkor 96,205.000 koronára rúgott, s a magyar állami vasutak személyforgalmi bevételének 7 2%-a a harmadosztályú, 24,3%-a másodosztályú utasokból került ki személyvonatoknál, míg a gyorsvonatoknál a bevétel 77%-át másodosztályú utasok adták. Az összes vasúton szállított teher 55,778.00 tonna volt és a teherszállításból eredő bevétel 254 millió korona. A kiadások levonása után a bevételek bizonyos nyereséget mutatnak, ez a nyereségtöbblet azonban a kamatok, törlesztési részletek levonása után a tékozló és helytelen gazdálkodás következtében elenyészik és deficit jelentkezik. Az állami utak hossza 1906-ban 9815 km., ezek kavicsolt utak; a törvényhatósági utak hossza 37.266 km., ezek már sokkal gyengébbek s jórészen nem műutak, a 45.000 km. községi út a legrosszabb állapotban s a gyors nagy forgalom lebonyolítására nem alkalmas.

A kereskedelemmel szorosan összefügg a hitelrendszer. A Magyarbirobalomban 1906-ban 4813 hitelintézet volt 894,950.000 K befizetett és 432 millió K tartaléktőkével vagyis az összes tőke 1327 millió K volt. A pénzügyintézetekben elhelyezett takarékbetétek összege 2681 millió K, a folyószámla- és cheque-betétek 435 millió K; a forgalomban levő záloglevelek értéke 1578 millió és a községi kötvények értéke 795 millió K, előlegek és kölcsönök 344 millió, ezenkívül a bankok terhe hitelezőkkel szemben 604 millió K, különféle tételek 371 millió és így a hitelintézetek összes terhe 8263 millió koronára rúgott. A 2681 millió takarékbetétek 1,564.249 könyvre volt bevezetve, egy-egy könyvre 1715 korona jutott átlag, ami ilyen szegény országban magas összeg és azt mutatja, hogy nem kis betétek, hanem a tőkepénzesek nagy betétei ezek, akik nem találnak betéteik számára egyéb jövedelmező produktív befektetést.

A hitelintézetek banktechnikája Magyarországon elvileg még nem emelkedett fölül a régi uzsora rendszeren és főcélja nem a gazdasági élet megtermékenyítése, a termelés szolgálata, hanem a bőséges nyereség. A magyar pénzügyintézetek nemcsak nem keresik azt, hogy produktív hitelre adják ki pénzüket, de nem is igen kölcsönöznek erre, a földolog, hogy elsőhelyre betáblázzák a pénzt 7—8%-os kamatra és a mindenféle költségek, felszámítások révén még felszöktessék a kamatot 10%-ra. Ez a hitelpolitika csak tönkre teszi a népet.

Az 1906-ban kintlevő jelzálogkölcsonök összege 2558 millió, községi kötvényekben 776 millió, váltótárca 1807 millió, különféle alapok és alapítványok értékpírjai 173 millió, értékpapirtárca 612 millió, kezes-ség melletti kötelezvényekre adott kölcsönök 350 millió, adósok 398 millió, különféle követelések 345 millió korona.*

IX. Állami pénzügyek.

Állami pénzügyeink alakulásában és vezetésében is érvényesült az az irreális és irracionális politika, mely a tényekkel nem számolva, erején fölüli költekezésbe sodorta bele** az államot és könnyelműen csinált adósságok alig elbírható terheit rakta az ország lakosságára. Az állam nem vette tekintetbe azt, hogy az a kisbirtokos és mezőgazdasági munkáslakosság, amely a múlt század hatvanas éveiiig téli foglalkozást a cséplésben, kender-, len-, gyapjúfonásban, vászonszövésben s egyéb ruházati és használati ipari cikkeknek házi előállításában talált, a vasút, a gyáripar és a modern munkafelosztás következtében elvesztette jövedelmező foglalkozását és munkaköre kisebb lett, csupán a mezőgazdasági nyerstermények előállítására redukálódott. Szerencsétlenségre még a mezőgazdasági nyerstermények előállításában sem lett — mint láttuk — termelése jövedelmesebb, intenzívebb. És a gazdasági átalakulással egyidejűleg kialakult egy koncentrált államhatalom, óriási hivatalnokseregével, a közigazgatás, a bíráskodás, az iskoláztatás a modern kapitalista ipari állam pénzügyi terheit rójjá az országra; ezenfelül az Ausztriával való közösség, nemzetközi politikai viszonyok és egyéb okok kifejlesztettek igen nagy hadsereget, mely évi 100 millió korona állandó kötelezettséget rótt az országra. Mindez az óriási teher ránehezedik, nem a nagybirtokra, mert ez adórendszerünk és a kataszter útján a közterhek oroszlánrészét áthárította, hanem a kisbirtokosságra, a mezőgazdasági és ipari munkásságra, melynek a pénzvásárló erejét tekintve alig van több jövedelme mint 30 év előtt és áthárította a városi népességre. Kitűnik ez rögtön az állami beviteli forrásaiból.

A magyar állam kiadása 1868-ban 295 millió és 1900-ban 1060 millió, az 1909. évi budget-előirányzat szerint 1.555,778.000 korona volt, az emelkedés 40 év alatt egyszerűen természetellenes es megdöbbentő. Az 1909. évi költségelőirányzat összes kiadásaiból beruházásokra esik 212 millió, a beruházások levonása után fenmaradó kiadás összege 1344 millió korona (1900-ban 1000 millió korona). Az 1344 millió korona rendes kiadás összegéből esik: az államkölcsonök kamatai fedezésére 310 millió: az Ausztriával közös-had-

* *Magyar Statiszt. Évkönyv 1906.* 820—824. 1.

sereg és közösgyek- és a külön magyar honvédelem költségeire 135 millió korona; a közoktatásra 72 millió korona; a belügyminisztériumra 81 millió; pénzügyminisztériumra 228 millió; kereskedelmi minisztériumra 339 millió, földművelési minisztériumra 64 millió, igazságügyminisztériumra 48 millió korona. A pénzügy-, kereskedelmi minisztérium kiadásainak egy része a magyar állam vállalataira és az állami monopóliumok fentartására fordítottak. Így a lottó, dohány, sójövédékek összes kiadása 1906-ban 64 millió és az összes bevétele 157 millió korona volt. Az állami üzemekre államvasutak, állami posta, távirtda, állami gépgyár és vasművek, állami épületek, hidak, államnyomda összes kiadása 1906-ban 350 millió korona volt.

Az ország lakosságára fejenként eső összes kiadás 1909-ben 73 korona 73 fillér és 1900-ban 55 korona 21 fillér, ami tekintve, hogy az ország nem könnyen fizető nagyiparos, hanem extenzív kultúrájú mezőgazdasági ország, továbbá hogy a keresők az ország lakosságának 46%-át teszik, igen nagy átlagos terhet jelent.

Nézzük már most honnan kerül elő az 1555 millió korona kiadás? Az 1909. évi előirányzat szerint a rendes bevételek összege 1394 millió korona és a rendkívüli bevételek összege 162 millió korona. A rendes bevételek forrása ez: összes egyenesadókból 240,800,000 korona (az egyenes adókból: földadó 67 millió korona, házadó 31 millió korona, iparosok, kereskedők keresetadója 47 millió, általános jövedelmi pótló 34 millió, vasúti szállítás használata utáni adó 31 millió korona); a hús-, cukor-, szesz-, sör-, bor-, petróleum-fogyasztás után kivetett összes fogyasztási adókból 247 millió korona [tehát több az egyenesadónál és a fogyasztási adók túlnyomó részét a mezői- és ipari munkásság és a városi lakosság fizeti]; bélyegilletékekből 45 millió; jogilletékekből 70 millió korona; dohány- és sómonopóliumból 143 millió korona, az állami üzemek és birtokokból 648 millió korona. Az egyenesadók összege 1900-ban 205 millió korona, a fogyasztási adóké 159 millió, a bélyegilleték 31 millió, a jogilleték 47 millió, a dohánymonopólium 113 millió korona, az állami üzemek bevétele 442 millió korona volt. Az indirekt adók összes emelkedése tehát horribilis nagy: 163 millió korona, míg az egyenes adók emelkedése 35 millió korona.

Az 1909. évi állami költségvetés irreális, mert a rendkívüli bevételek 162 millió korona összegében 135 millió korona kölcsön: mint bevétel van beállítva!

A költségvetés egyéb irrealitásai kimutatására nincs terünk. A személyi természetű kiadások összege 250 millió korona.

Az ország termelési erejével arányban nem álló oktan költe-

kezés a magyar állam nagy eladósodását vonta maga után, mutatja már az, hogy évente 310 millió korona szükséges az államadóssági kamatok fizetésére. A magyar állami adósság 5554 millió korona, ehhez hozzáadva az Ausztriától 1867-ban elvállalt államadósság összegét az összes adósság így 6903 millió koronára rúg. A pénzügyminisztérium 1906. évi kimutatása a magyar állam ingatlan vagyonának és cselekvő hátralékainak együttes értékét 7361 millió koronára teszi. A cselekvő hátralékok leszámításával, az államadósság összege nagyobb, mint az állami vagyon.

X. Az ország fizetési mérlege.

Magyarország tartozása az elhelyezett tőke összege szerint 10.293 millió korona. Már most Magyarország évi fizetési kötelezettsége a külfölddel szemben* áll a következő tételekből: államadósságok kamatai 141,426.227 korona, Ausztriának fizetendő évi járulék 58,376.000 korona, helyiérdekű és társulati fővasutak címleteinek kamatai, osztalékai, törlesztései 25,7 millió, záloglevelek és községi kötvények kamatai 66 millió, jelzáloglevelek annuitásai 22,7 millió, különféle részvények osztalékai 28 millió, váltók kamatai 16,2 millió, biztosító-társaságok külföldi üzletei 2,6 millió, külföldi iparvállalatok nyeresége az országból 9,5 millió, idegen kézben levő magyarországi ingatlanok hozadéka 21 millió, hozzájárulás az Ausztriával közös-ügyek kiadásaihoz 58,3 millió, a királyi udvartartás költségei 9,3 millió és a külföldi értékpapírok kamatai 354,513.230 korona; vagyis az évi összes tartozás a külfölddel szemben 453,594.000 korona.

Honnan veszi a fedezetet e tartozásra az ország? 1. A külkereskedelmi évi forgalom, kikészítési forgalom kiviteli többletéből, mely 1901—1905. átlagában 120 millió korona volt; 2. az Amerikába vándorolt magyarországi munkások évente mintegy 150 millió koronát küldenek Magyarországba. Ez a két tétel kisebb tételekkel ad 277,079.996 korona aktívát, tehát

tartozás a külfölddel szembe	453,594.165 K
bevétel a külföldről	277,079.996
fedezetlen tartozásunk	176,514.169 K

Gondoljuk meg, hogy a magyar állam fedezettel nem bíró tartozása évente a külfölddel szemben most 177 millió korona és az összes külföldi tartozás 453 millió. E 453 millió korona tartozás részbeni fedezése függ attól, milyen a gabonaaratás, jó időjárás, kedvező szél és esőjárás volt-e és termett-e elég gabona a külföldi

* Dr. Fellner Frigyes, *A nemzetközi fizetési mérleg*. Budapest, 1908. 170. 1.

kivitelre? Ha szűk termés talál lenni néhány egymásután következő évben, ami bennünket mindig fenyeget, akkor eltűnik a kiviteli többlet és vele eltűnik a külföldi kamatfizetések fedezetének egyetlen „reális” alapja is. Mennyire komoly aggodalom ez, bizonyítja az, hogy 1906-ban az ország kivitele 1508, millió és behozatala 1555, millió, vagyis a behozatal több volt 47, millió koronával és 1907-ben a kivitel értéke 1618 millió, a behozatalé 1652, millió s így a behozatali többlet 34, millió korona. A külföldi fizetésünkben tehát e két évben 82 millió a hiány e címnél. De még ennél is ingatagabb a másik alap. Az ország nemzetközi hitele és a külföldön elhelyezett magyar értékpapírok kamatszelvei beváltásának lehetősége ma főleg az Amerikából visszaküldött pénzeketől függ! Ha az Amerikába üzött kivándorlók egyszer nem küldenek pénzt Magyarországra hozzátartozóiknak, ha családjaikkal együtt végleg Amerikába telepednek le: a magyar állam fizetési zavarokba jut! A magyarországi nagybirtokosok által Amerikába kergetett kivándorlók tartják fenn a nagybirtok földjáraadékát és a föld értékét Magyarországon. Micsoda ingatag alapokon van ez ország gazdasági élete!

És még így is évente 177 millió korona fedezetlen adóssága van az országnak. Hogyan vergődik ki hát a csödből? Magyarország egészen olyan hitelpolitikát űz, mint az alföldi kisbirtokos. Ha kevés a jövedelme, adósságot vesz fel magas kamatra, a jövedelem pótlására. És amikor meg kell fizetni a kölcsönvett 1000 korona adósságot, akkor felvesz 1500 korona kölcsönt, ebből kifizeti az 1000 koronát és még marad is neki 500 koronája. Van ismét miből élni. Ugyebár milyen zseniális fináncpolitika! Így tesz részben a magyar állam is, új adósságból törleszti a régieket, évente mintegy 50 millió korona értékpapír kiviteli-többlete van záloglevelekben és községi kötvényekben, Ausztria nélkül. Kénytelenek vagyunk vele, mert évente óriási összegű kamatot, osztalékot, tőketörlesztést kell megfizetni a külföldnek. Másrészt ideig-óráig rendezi az ország az adósságot a fizetési kötelezettségek prolongálásával, magas kamatot adván a hitelezőnek.

Ausztriával szemben az ország fedezetlen tartozása évi 305 millió korona.

Meddig tartható fenn ez a levegőben lógó gazdasági egyensúly a mi primitív mezőgazdasági kultúránk és pusztuló iparunk mellett? Bizonyos, hogy sokáig nem. A külföldi hitelezésnek — még uzsorakamatok mellett is — hamar vége szakadhat. A legkisebb rázkódtatás a nemzetközi viszonyokban, rettenetes erővel zúdíthat az országra óriási pénzügyi katasztrófát. Ausztria szeszélye, bosszúja milliárdnyi

értékvesztéseket okozhat. A nemzetközi piacokon a külföld bizalma a magyar pénzügyek realitásában már ingadozik. Zálogleveleink tömegesen özönlenek vissza. És habár a magyar és osztrák koronajáradék belértéke egyforma, a magyar koronajáradék forgalmi értéke állandóan 4—7%-al alatta marad az osztrák koronajáradék forgalmi értékének. Ez a külföldi tőke bizalmatlanságának bizonyítéka.

Magyarország gazdasági élete kétségtelenül elérkezett a válság Rubikonjához. A katasztrófa csak a termelőerők és a termelés nagyrányú szaporításával kerülhető el.

XI. Lakásügy.

„A legjobb szanatórium az egészséges lakás” az emberi egészség és az effektív munkaképesség fentartására, hirdeti a modern orvosi tudomány. Lássuk tehát mennyiben felelnek meg a modern közegészségi szempontoknak a magyarországi lakások és hogyan védik, ápolják a lakások a modern államok legértékesebb közgazdasági kincsét: az élő embert és a jövő generációt?

A Magyarbirodalomban az 1900. évi népszámlálás kitüntet összesen 2,774.386 házbirtokost és pedig ebből az östermelőkre esett 2,242.088; a bányászati-, ipari-, kereskedelmi- és forgalmi foglalkozásúakra 328.731; a polgári és egyházi közszolgáltatásban és a szabadfoglalkozásban élőkre 46.911; a napszámosokra, házicselédekre 75.351 házbirtokos jutott. Vagyis az ú. n. városi polgárság nagyon gyengén van képviselve a háztulajdonosok közt, pedig a magyarországi vidéki városokban az emeletes bérház-rendszer még kevéssé terjedt el.

Az alább következő tabella általános képet ad a lakóházak, a lakások számáról, szaporodásáról, a lakottság arányáról, összevetve a lakosság szaporodásával:

A lakásviszonyok a Magyarbirodalomban.

	Lakóházak	Lakások*		A népesség szaporodása		Egy lakásra esett		Háztartozások		Egy háztartásra esett		Egy lakóháza esett polgári egyén
	száma	száma	szaporodása ‰-ban	‰-ban	lélek	száma	szaporodása ‰-ban	lélek	lélek			
1869	2,450.213	2,992,314	8·7	4·37	5·15	3,179.133	7·6	4·55	6·30			
1890	2,973.409	3,433.070	14·0	13·0	5·05	3,790.741	10·0	4·58	5·8			
1900**	3,227.190	4,205.584	22·5	10·3	4·93	4,289.695	16·6	4·40	5·95			

*Matlekovits Sándor, *Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota 1896-ban.* I. köt. 56 l.

** Az 1900. évi *Népszámlálási statisztika* I. kötet. 43* lap és III. köt. 1—15 lap.

A 3,227.190 összes lakóházból különálló lakóház volt 2,488.657 és cselédház volt 738.533. A cselédházakból a gazdasági épülettel (istálló, csűr) összeépített ház volt 707.626, azaz 96% és közös tető alatt is volt azzal 677.674 cselédház. Volt ezenkívül 13.779 kunyhó. Elgondolható, hogy az istállókkal összeépített (96%-nyi) cselédház mennyire felel meg az egészséges fekvés, a tisztaság s az ártalmas kipárolásoktól való izolálás követelményeinek.

A lakóházak többsége általában nagyon primitív. Az épületek falazata az egészségre ártalmas anyagokból volt építve (így sárból, vályogból épült ház volt 1,150.313, vagyis 35.6%), vagy kellő védelmet nem nyújtó primitív faházak, még inkább vastagabb faágakból (rőzséből) készült és sárral betapasztott házak voltak (ilyen volt 1,128.266, azaz 35%). Kőből vagy téglából épült lakóház csak 623.612 volt, 19.3% az összes 3,2 millióból; míg tetőzete szerint cseréppel vagy palával fedett ház az egésznek 24.8%-a volt, deszkával, fával fedett 25.8% és náddal, szalmával voltfedve 49.4%, vagyis fele az összesnek.

A 3,227.140 lakásban van összesen 4,205.584 lakás és 8,645.334 lakószoba, vagyis minden lakásra 1,7 szoba s így a lakóházak túlnyomó része egyszobás viskó, sárból, rőzséből készítve és szalmával, deszkával befedve.

Az összes 5,645.334 lakószobából a földszinten fekszik 5,248.139 (93%) és ebben lakik 18,276.159 (95%); pincében van 8000 szoba: 15.085 lakossal; alapsoron fekszik 2019 szoba: 6687 lakossal. Az emeleteken félemelettől a padlásszobákig — csupán 390.513 lakószoba van 764.758 lakóval, vagyis Budapesten kívül itt-ott van néhány emeletes ház. Az egyes szobák ablakait, valamint hogy hány lakóházban van 1—2—3 és több szoba és mennyi lakossal: nem mutatja ki a statisztika.

Kulturviszonyainkra s az egészségápolásra jellemző adat, hogy a Magyarbirtadalomban 20 millió ember számára összesen 41.467 fürdőszoba készült!

Ezek a túlnyomóan egy-két szobás falusi lakások jórészt, belől 2,0—2,5 méter magasak (felnőtt ember csaknem a gerendát éri) s 2—4 méter szélesek s ugyanolyan hosszúak, a szoba földje csupasz agyag, deszkapadló még az Alföldön, a jómódú parasztgazdáknál is ritkán fordul elő, a mezei munkások millióinál egyáltalán nem; a lakásablakok pedig betapasztott vagy beszögelt, kinyithatatlan ablakok. Ezekben él a földművelő munkásnép gyermekeivel s megosztja még ezt is gyakorta tehenével, sertésével, juhával, baromfiaival.

„Nincs semmi túlzás abban az állításban, hogy a nagybirtokosok uradalmain az állatok elhelyezése általában jobb, mint a cselédeké. Egyáltalán nem

szokatlan dolog, hogy két-három népes család él egyetlen, földes szűk szobában és a családi élet legintimebb mozzanatainak, a születéstől a halálig leplezetlen tanúja a családok apraja-nagyja.” * Egy szatmárvármegyei körorvos, aki Nagybánya város közelében a néppel együtt él, írja a *Budapesti Hirlap*-ban (1907. augusztus 18-án): „A nép lakása valami állat részére készült ólhoz hasonló. A szoba földje vert agyag, egyetlen tenyérnyi ablaka be van szegezve, hogy télen át jobban tartsa a meleget, nyáron a hűvöset. Szellőztetés híján a szoba levegője sajátságosan savanyú, étel-ital szagtól, emberi testek kipárolgásától terhes. Ebben a szobában hálnak, laknak, főznek, étkeznek, dolgoznak, hogy a drága tüzelőanyagot — mert a környéken minden erdő a kincstáré — kíméljék. A nagybányai járásorvos hit alatt vallja, bármikor, hogy mialatt egyik oláh paraszt egyetlen szobájában a törvényszék hullaboncolást végezte a két szál deszkára fektetett hullán, ugyanazon két deszka szabadon maradt alsó sarkán a házi asszony a kukoricából készült kenyerét dagasztotta. Szó sem lehet arról, hogy ilyen viszonyok közt a diftériás, tífuszos, vagy más járványos beteget elküld-nítsünk. Járványkórház, sem járási kórház pedig nincs.”

És ilyen az állapot általában az északi és keleti kevésbé termékeny vidékeken.

A városok lakásviszonyai hasonlóan rosszak. Itt a túlszűfolttság s a világosság, szellőztetés hiánya okozza a bajokat. Így Budapest összes népességéből csupán 15,9% lakik olyan lakásban, melyben 1 lakószobában 1—2 ember lakik; 84,1% zsúfoltan él és pedig 1 lakószobában 2—4 személy él a lakások 34 »/o-ában; 4—6 személyenkint a lakosság 25,1%. Hatnál több lakosa volt a lakószobák 10,8%-ának, ezekben élt 77.696 ember, vagyis Budapest minden tizedik lakosa. A városi lakásokat nagyon megdrágítja a magas adó. A lakások kevés száma miatt verseny nem lévén, a háztulajdonos teljesen áthárítja ezt a roppant súlyos adót a lakóra. Ez a legsúlyosabb indirektadó, ezután következnek az élelemre, italra kirótt fogyasztási-adók, melyek mind a dolgozó népesség táplálkozását, keresetét terhelik meg. A magyarországi lakások tehát nem teljesítik fő céljukat: az emberek megvédését s egészségük megóvását a természet ellen.

XII. Kereseti viszonyok.

Mennyit keres a magyarországi népesség és hogyan oszlik meg a jövedelem, továbbá elégséges-e ez a jövedelem a népesség többségének életszükségletei: élelme, ruházata, lakása és szociális-kulturális költségei fedezésére, mindezt következtetést vonhatunk, ha ismerjük a népesség többségét tevő munkásság kereseti viszonyait. És pedig, mivel a 10 milliót meghaladó teljesen vagyontalan proletárnépességből, a mezőgazdaságból él 7,5 millió, míg az ipari munkások és családtagjaik összes száma 1,239.000, azért külön vizsgáljuk a mezői munkások s külön az ipari munkások kereseti viszonyait.

*Békésy Géza: *A lakásnyomorról (Közgazdasági Szemle, 1905. 166.1.)*

A mezőgazdasági béreknél fel kell tüntetnünk először is a napszámbéreket, mivel a munkások nagyjából napszám alapján kapja fizetését. A napszámbernek évi átlagát és a nyári legmagasabb napszám átlagát feltünteteti a következő tabella:

*Mezőgazdasági munkás napszámére évi átlagban**

	Férfi napszám		Női napszám		Gyermek-napszám		Férfi napszám csak nyáron	
	ellátás nélkül fillér	ellátással fillér	ellátás nélkül fillér	ellátással fillér	ellátás nélkül fillér	ellátással fillér	ellátás nélkül fillér	ellátással fillér
1898	125	89	87	62	59	40	178	130
1906	180	134	123	85	84	57	259	194
1897—1906 átlagában	130	98	94.9	66.5	64.2	43.4	190.9	140.2

Kérdés, az évnél hány napján van munkaalkalma a mezei munkásnak a fenti átlagos napszáma megkeresésére? A földbirtok eloszlását véve alapul az Alföldön (9—10 millió hektár) területen: 1. a földbirtok 40%-a (0—30 kat. hold) olyan tulajdonosok kezében van, akik saját erejükkel végzik a mezei munkát, ezeknek munkásra nincs szükségük; 2. a földbirtok 30%-án (30—100 hold): a föld 50%-a őszi kalászos, 40%-a kapás (tengeri), 10%-a egyéb növénytermelésre használtatik; 3. a földbirtok 30%-án (100 holdtól felfelé: a föld 36%-a őszi kalászos, 14%-a tavaszi kalászos, 20%-a kapás (főleg tengeri), 20%-a takarmány, 10%-a kereskedelmi növények termelésére használtatik. Vagyis az Alföld 80%-a egyoldalúan szemtermelésre irányul és így a tavaszi és őszi szántás, vetés, kapálás és a termés learatása, egyforma érési viszonyok mellett egybeeső és rövid időre koncentrált munkát kívánnak. Így a főbb mezei munkák teljesítése idején, a klimatikus viszonyok s a termelés természete következtében 8—14 napon át az összes napszámóserő gyorsított munkában van lekötve s azontúl egyszerre minimumra száll alá a foglalkoztatás. Így az Alföldön munkát talál tavasszal a mezei munkások összesége 38 napon át, nyáron 22, ősszel 28 napon át és így egy gazdasági évben csupán 88 napon át talál a mezei munkások összesége a mezőgazdaságban foglalkozást. Ezenkívül télen 30 napi foglalkozást talál még a munkások 27%-a, 15 napit 10%-a, ősszel 10 napon át 40%, 22 napon át 22% és 18 napon át a munkások 100%-a talál mezei foglalkozást.** Nagyipar Magyarországon nem lévén, a mezei munkások

* *Mezőgazdasági munkabérek Magyarországon*, a m. kir. földművelési miniszter kiadása. Budapest, 1907. VI—VII. 1.

** *Közg. Lex.*, II. köt. 674—6. 1.

legtöbbjének ama 88—100 munkanapon kell voltaképen megkeresni egész évi jövedelmét, mert a mezei munkán kívül munkaalkalom csak imitt-amott akad s a munkás kénytelen az év felét, kétharmadát tétlenül elheverni. Hogy mennyi a mezei munkások egész évi keresete, arra vonatkozólag a földművelési minisztérium tudósítói kerületenként gyűjtenek adatokat s ezeket évente publikálja a minisztérium. Ha itt-ott szépítve vannak is ez adatok, valami szép képet mégsem mutatnak. A tulajdonképeni Magyarország 63 vármegyéje közül, a különböző vidékek gazdálkodását tekintetbe véve, a 20 reprezentatív megyében a mezei munkások egész évi összes keresetét 1907-ben adja a következő kimutatás:

Mezőgazdasági munkás évi keresete, korona értékben.

Vármegye	Férfi munkás összes évi keresete aki foglalkozik			Női munkás összes évi keresete aki foglalkozik	
	különféle munkával	leginkább répamiveléssel	leginkább erdei munkával	különféle munkával	répamiveléssel
Bars vármegye ...	422	345	365	232	223
Hont vármegye ...	446	422	430	276	261
Nyitra vármegye	435	404	463	246	246
Trencsén vármegye	360	302	373	240	199
Baranya vármegye ...	429	369	379	276	259
Somogy vármegye...	440	374	478	269	252
Tolna vármegye ...	449	397	430	282	248
Vas vármegye	411	322	329	238	213
Zala vármegye ...	426	333	386	246	200
Bácsbodrog vármegye	480	—	—	293	—
Csongrád vármegye	531	505	—	320	340
Pestpilissoltkiskún vármegye	505	412	386	274	239
Bihar vármegye ...	401	358	436	231	245
Szilágy vármegye ...	319	326	—	174	174
Torontál vármegye	405	320	300	240	195
Alsófehér vármegye	300	307	365	200	195
Szolnokdoboka várm.	320	221	299	205	160
Brassó vármegye ...	363	338	400	243	188
Kolozs vármegye ...	342	320	400	221	237
Udvarhely vármegye	315	—	388	197	—

A mezőgazdasági munkásoknak az ország megyéi többségében 300—400 korona évi összes keresete van s csak kevés megyében emelkedik 500 koronán is felül, ezért az országban az összes mezei munkások átlagos évi keresete 400—430 korona körül van 1907-ben.

Vizsgáljuk ezután az ipari munkások keresetét. A tulajdonképeni iparban foglalkozó munkások száma (házi- és vándoripar nélkül) 700.000 kereső munkás. Ebből gyáripari munkás (vagyis a 20 munkásnál többet foglalkoztató ipari vállalatokban dolgozott) 1901-ben: 239.958 férfi-, női- és tanoncmunkás. Már most e gyáripari munkások átlagos hetibérét a következő tabella mutatja:

*Gyáripari munkások átlagos hetibére.**

Gyáripari munkások	H e t i b é r t k a p o t t								
	10 kor-nál kevesebbet	10—14 K	14—20 K	20—30 K	30—33 K	40—50 K	50—60 K	60 k-nál többet	ismeretlen és semmi bért
A férfi munkások száma	32.552	40.684	45.489	34.017	11.026	3.738	1.119	520	4.386
% ₁₀ -a	18'76	23'44	26'21	19'60	6'36	2'16	0'64	0'30	2'53
A női munkások száma	34,45	12,413	4,878	326	139	—	—	—	5,539
% ₁₀ -a	60'72	21'87	6'83	0'57	0'25	—	—	—	9'76
Az összes munkások és tanoncok száma	74,556	53,597	49,423	34,355	11,165	3,738	1,119	520	11,485
% ₁₀ -a	31'07	22'34	20'60	14'32	4'65	1'56	0'46	0'21	4'79

Az összes munkások harmadrésze 10 koronán aluli heti keresettel bír; a női munkások 82,5%-a heti 14 koronánál kevesebbet keres, a legtöbb gyárban épen azért is alkalmazták őket. A férfi-munkások egy ötöde keres 10 koronánál-kevesebbet és három ötöde kereshet 10—20 koronát. A heti keresetet átszámítva egész évre, a gyáripari munkások 15%-ának egész évi keresete alul marad 300 koronán, 8,6%-ának egész évi keresete átlag 360 korona, 13,6%-ának évi keresete átlag 450 korona, 26,5%-ának, keresete évi 600 korona 27,9%-ának 800 korona, 7,6%-ának 1250 korona, 0,7%-ának 1600 korona vagy ennél több. Az összes ipari munkások 42%-a 500 koronán alóli keresettel bír, vagyis a létminimum és a pauperizmus örökös bizonytalansága közt lebeg. A gyáripari munkások keresetétől természetesen nem igen különbözik a többi ipari munkások keresete sem. A 239.958 gyáripari munkásnak kifizetett a fölvet 2957 üzem a statisztika szerint 165—170 millió koronát, átlag

* Az 1901-ben a Magyarbirodalomban fennállott gyárak üzemi és munkásstatisztikája, kiadja a m. kir. kereskedelmi miniszter, Budapest 1903. 110*. 1.

658—662 koronát fejenként és a gyári üzemek tisztviselőinek és művezetőinek külön 32,5 millió koronát 1901-ben.

Természetesen ez nagyon csekély kereset. A német munkások átlagos keresete 1200—1500 korona évente. A német munkások kereseti viszonyairól hozzátetőleges képet ad a következő kimutatás:

*A németországi rokkantbiztosító-pénztárak összes tagjaihói esik az egyes jövedelmi osztályokra **

Jövedelem-osztály	1891-ben	1897-ben	1902-ben
I. (évi 350 m. jövedelemig)	25·3 ⁰ / ₀	21·4 ⁰ / ₀	14·8 ⁰ / ₀
II. (évi 350—550m. jövedelem)	38·4 ⁰ / ₀	37·9 ⁰ / ₀	31·1 ⁰ / ₀
III. (évi 550—850m. jövedelem)	21·7 ⁰ / ₀	24·2 ⁰ / ₀	25·7 ⁰ / ₀
IV. évi 850 m-án fel. jövedelem)	14·6 ⁰ / ₀	16·5 ⁰ / ₀	28·4 ⁰ / ₀

A magyarországi munkásság tetemes száma azonban, főleg a mezei munkások közül nem bír, még a csekély bér mellett sem, állandó foglalkozással; télen sok a munkanélküli. A mezei munkások között 1—1,5 millió ember keres télen foglalkozást bármilyen olcsó bérért, pusztán annyijért, amit megessenek.

Az ország termőterületének 32%-át bíró 1945 ezerholdas nagybirtokossal szemben áll az egész lakosság hattized-héttizedrésze, mely alig keresi meg a létminimum fedezetére szükséges jövedelmet.

XIII. Az élelmezés.

Indokolni sem kell részletesen, hogy a kényszerű életszükségletek: az élelemfogyasztás s a ruházat-, lakásigények tetemes leszállítására kell vezetnie annak, hogy ily kevés a népesség keresete. Hogyan él, mit eszik a nép Wientől kelet felé: Magyarországon, a Balkánon, az Oroszbirodalomban, arról a nyugati embernek sejtelme sincs. Pedig ha betekintene a társadalmi szakadékba: az *Abbyss* fenekén rettenetes dolgokat látna. Magyarország lakosságának többségét tevő mezőgazdasági munkásság élelmezése: életmódjára vonatkozólag tömérdek adatunk van; mind azt bizonyítja, hogy a mezei munkásnép az év jó felében koplal, vagy az éhínség határán van. Az erdélyi és felvidéki hegyes vidéken az éhség örülete: a pellagra is több megyében pusztít. Miképpen táplálkodik az erős munkát végző munkás a legjobb keresete és a legerősebb munka idején: aratáskor, arra vonatkozó-

*Troeltsch, *Über die neuesten Veränderungen im deutschen Wirtschaftsleben*, 1899. 145. 1.; *Statist. Jahrbuch f. d. Deutsche Reich*, 1904. 249. 1. és W. Ashley, *German Working Classes*, 1904. 105. 1.

lag a földművelési minisztérium által elrendelt adatgyűjtésből, Farkas Jenő* közegészségi felügyelő a következő feleletet adta:

„Árvaországban főleg burgonya, kevés borsó, némi köles, árpadara, árpa és zabliszt, káposzta a főbb tápszerek s a saját tápszereiken élő munkások és béresek még rosszabbul táplálkoznak. Hússal a lakosság nem él. A pálinka fogyasztás nagymértékű, a trsztenai járásban mezei munkák idején a férfimunkások naponta négyszer két-két deciliter pálinkát kapnak.

Bars megyében, e jó földön, két járásban „nagyobb mezei munkák idején a hús hetenként 2—3-szor a táplálkozásban helyet foglal ugyan, de nagyon kevés mennyiségben, mert az elfogyasztott hús aratás idején is személyenként hetenként csak ½ kgr.-nyi. Főként rozsliszt, kisebb mennyiségben búzaliszt és hüvelyesek szolgáltatják a tápszereket. A pálinkának naponta elfogyasztott mennyisége munkaidőben 3—4 deciliterre, aratásnál a felsővidéken 8 deciliterre tehető.”

Esztergom megyében, a kitűnő búzaföldön s a papírbirtokok százezer holdján „a lakosság szegényesen él. Húst csak a jobbmodúak fogyasztanak, de ők is hetenként egyszer-kétszer”, amíg a télen leölt füstölt sertéshúsból tart. A munkás húsételt nem eszik. Nagyobb mezei munka idején is kenyérből, tésztaemüekből és főzelékekből kerül ki a táplálék. Meleg ételt délben csak kivételesen esznek.

Hont megyében csak a gabona behordáskor eszik birkahúst a munkás, egyébkor soha. Főzelék vagy rántottleves és tésztalesves, túróleves, savanyúleves, kenyér a munkás mindennapi tápláléka. — Liptó megyében kenyeret, galuskát csak ünnepeken eszik a munkás, egyébkor az árpa, búzaliszt keverékéből főzött csirizszerű „mika és kulasa”, burgonya, savanyú káposzta a lakosság egyedüli tápláléka. Zsiradékul ősszel juhagyút, télen és nyáron szalonnát — takarékosan — használnak. Férfimunkás naponta (átlag) félliter pálinkát fogyaszt. — Baranyamegyében a lakosság egyszerűen táplálkozik kenyérből és főzelékből. Legjobbban él a vagyonos németiség. Húsételt csak nagy mezei munkák idején esznek rendszeresen. E vármegyében az a szokás, hogy a női munkás reggelire a pálinka helyett tejet kap.

A legjobb termőföldön Csongrád megyében, a nagy mezei munkák idején, áprilistól—októberig a mezei munkások rendes és közönséges táplálékát liszt, tarhonya, burgonya, paszuly, lencse, répa, bab, káposzta, köleskásából készített meleg ételek képezik. Ezenkívül reggelire a kenyérhez szalonnát, túró s gyümölcsfélét kapnak felváltva. Húsételt a nagy mezei munkák idején kapnak. Bereg megyében a lakosság nagyon hiányosan táplálkozik. A nem-magyar lakosság még a nagyobb mezei munkák idején is zablisztból, tengerilisztből készült kenyéren, burgonyán, főzeléken tengődik. Az év legnagyobb részében száraz kenyér és hagyma, itt-ott tengerilisztből készült puliszka és burgonya adja a táplálékot. Késő ősszel és télen nemcsak zsírfélére, de még sóra sem jut s azt is nélkülözik. Böjtjük van hetenként szerdán és pénteken. A karácsonyi-böjt december 18-tól január 5-ig, a húsvéti-böjt 7 hétig (49 napig) tart; a Szent Péter és Pál nap előtti böjt 3—4 hétig; a Mária-böjt augusztus 12—27-ig tart. A lakosság satnya, elszegényedett. — Csanád megyében a mezei munkások fő tápláléka búzakenyér. Aratás idején húst hetenként egyszer esznek, naponta két liter pálinkát szokás adni.

* *Magyarország közg. és közműv. állapota*, IX. kötet, 76—93. lap.

Az erdélyi megyékben puliszka, málé, paszuly, rossz káposzta, burgonya az egyedüli tápszer. A rozslisztból készült laska már nagy ritkaság, még inkább a hús. A városokban foglalkozó munkások néha húst is kapnak. Négy liter pálinkát isznak.”

Idézhetnénk még sötétebb képet rajzoló véleményeket, azonban a dr. Farkas Jenő adatai megállapítják, hogy a mezei munkásság többsége általában nagyon silány növényi, főleg tengeri, zabliszt, burgonya, káposzta stb. táplálékból él. Búza- és rozsfogyasztás korlátozott.

Keleti Károly* egész pozitíve megállapította, hogy a gabona-, főleg búza-rozstermelő és exportáló Magyarország nem búzakenyeret fogyasztó ország. Ugyanis Magyarország elfogyaszt évente 5,8 millió métermáza búzakenyeret. Ezzel szemben kétszeres- és rozskenyérből 6,5 millió és árpa-, zab-, kukoricakenyérből együtt 6,6 millió méter mázsát, úgy hogy az összes kenyérfogyasztásból esik:

búzakenyérre	30,8%
kétszereskenyérre	6,0%
rozskenyérre	28,6%
árpa-zabkenyérre	12,2%
kukoricakenyérre	22,7%

„A fejenként egy év alatt fogyasztott összes búzakenyér mennyiségét legfeljebb 43,91 kilogrammban láttuk kifejezve. Csak 4 vármegye van, melyben a búzakenyér átlagos fogyasztása 70—100 kg. közt váltakozik: Csanád-, Torontál-, Jásznagykunszolnok- és Békésmegye.” E silány élettengetésnek — mert táplálkozásnak nevezni nem lehet — az egész népesség testi egészségére, testi fejlődésére való hatását, valamint az alkohol, főleg pálinkaivás rombolását később látni fogjuk.

A szeszfogyasztásra pozitív adatunk nincs. Állítják, hogy fejenként 100%-os alkoholra átszámított 5,6 liter tiszta alkoholt, vagyis 60—100 liter pálinkát fogyaszt a népesség. Bizonyos, hogy igen nagy mennyiséget, mert az 1909. évre a szeszfogyasztási adóból 177 millió korona bevételt irányzott elő az állam! És — *risum tenetis!* — a nemeslelkű közoktatási miniszter az 1909. évre „az alkoholelleses küzdelem hathatós megindítására” adott budgetszerűleg 15.000 koronát.

A városi lakosság táplálkozására nincsenek részletes adataink, csupán azt tudjuk, hogy az ország 2306 vágóhidján közfogyasztás céljaira mennyi állat vágatott le.

* Die *Ernährungsstatistik der Bevölkerung Ungarns*. Budapest, 1887. 99-101. l.

A közfogyasztásra levágott állatok Magyarországon*

	A közvágó- hidak száma	Százezer lakosra esett levágott				
		bika, ökör, tehén, növéndékmарha	borjú és bivaly	juh, bárány	sertés	kecske
1901	2093	3614	3076	6880	6805	229
1906	2306	3409	2320	7038	6291	192

Bár szaporodott a vágóhidak száma 213-al, az 1906-ban százezer lakosonként eső levágott állatok száma jóval kevesebb mint 1901-ben, — ami a városi lakosság csökkenő húsfogyasztását jelenti. Erre vall Budapest város húsfogyasztása is, mert míg Budapesten fejenként 1874-ben 63 kg., 1894-ben 54,9 kg., már 1900-ban 531 kg. és 1905-ben 47,5 kg. hús esett.** Berlinben a fejenkénti húsfogyasztás 78, Parisban 79 kg. Az egész Németbirodalom népessége 1879—1884-ben fogyasztott 121 kg. rozsot, 51,6 kg. búzát, 339,9 kg. burgonyát, 1895—1906-ban fogyasztott 123,6 kg. rozsot, 74,4 kg. búzát, 492,8 kg. burgonyát fejenként; rizsfogyasztása 1,66 kg.-ról 2,49 kg.-ra hágott; a cukorfogyasztása 6,4 kg.-ról felszökött 10,7 kg.-ra fejenként ugyanazon idő alatt. A birodalom átlagos húsfogyasztását 1896-ban 41 kg.-ra becsülik és pedig legnagyobb volt Badenben 57 kg., legkisebb Poroszországban 32,4 kg. Magyarország fejenkénti fogyasztása ezt annál kevésbé közelítheti meg, mivel Magyarországon a különféle táplálék ára az utolsó 15 évben 50 — 160%-al emelkedett. A húsarak s a vaj, tej, tojás s állati termék árának emelkedéséről szoltam. A gabona ára a világpiacon alacsony volt, Magyarországon azonban a lisztgyártást 12 —15 nagy malom monopolizálja, ez szabja meg az árakat és így a kenyérár monopolisztikus magas ár. Mikor a búza métermázsája 15—16 korona, a kenyérliszt métermázsája 27—29 korona és a kenyér kilogrammja a péknél 30—35 fillér. A malmok és a pékek 40—50%-al dolgoznak a búza világára fölött.

A közös vámterületen életbeléptetett magas ipari vámok, továbbá a termelés s a nyersanyag költségeinek emelkedése következtében emelkedett az Ausztriából évi 1000 millió korona értékben importált ruházati és kényelmi cikkek ára is tetemesen.

Mivel a munkásnép — a fogyasztók többségének keresete — nem emelkedett arányosan az életszükségleti cikkek árának növekedésével: azért a fogyasztók többsége — mint a búzafogyasztásnál és a fogyasztásra levágott állatok számánál láttuk — kénytelen volt

* *Magy. statiszt. évkönyv*, 1906. 125. 1.** *Közgazd Lexikon*, I. köt. 882.1. és *Budapest statiszt. évkönyve*, 1906.

az utolsó évtizedben még a városokban is csökkenteni élelemfogyasztását. Ez a silány táplálkozás, silány ruházkodás és lakás a népesség egészségi viszonyaira a lehető legkártévőbb hatást gyakorolta. Szembetűnik ez, ha Magyarország népességének házassági, születési, halálozási, szaporodási adatait tekintjük át.

XIV. Közegészségügy. Népesedési mozgalom.

A magyar állam és törvényhatóságok közegészségügyi politikája s a magyar szociálpedagógia azonban még nem lépte át a hivatalok, az iskolák küszöbét, hogy elvigye a szegénység és tudatlanság ket-tős nyomorúságában sínylődő tömegekhez: a modern szociálhygiéna, az okszerű embertáplálás, embernevelés és tisztaság tudományát; bevigye a munkáslakásokba az egészséget. Még nem ébresztette fel a társadalom lelkiismeretét az a megdöbbentő tény, hogy évente 240—250.000 öt éven alóli gyermek pusztul el! Sőt ebben az országban hiányzanak még az emberápolás primitív állami szervezetei is. A társadalmi közvélemény s a hírlapok sem tartják a közegészségügyet különösen fontosnak. Államosított állategészségügy már van Magyarországon és a nemesített fajmarhák, lovak, sertések behozatala az utolsó években kezd divatba jönni! Az ember közegészségügye azonban lehető legrosszab-bul áll. A Magyarbirodalomban 12.974 községre, 187 városi törvényhatósági jogú és 121 rendezett tanácsú városra,* és így 19,9 millió népességre jutott 1906-ban összesen 5370 orvos, 12.800 bába és 2204 gyógyszertár. A Magyarbirodalomban

	orvos	bába	gyógyszertár
1892-ben	21,4	46,5	9,7
1906-ban	26,4	62,9	11,3

Gyógyszertár minden 200 □ kilométerre esett egy. Az 5370 orvos közül 1906-ban hatósági orvos volt 2462 és ezek közül a városokon kívül a 12.974 községben csupán 1500 orvos lakott. Az elhaltak tetemét megvizsgáló halottképek között 13.556 nem bírt orvosi képzettséggel, sőt 51 községnek még ilyen laikus halottkéme sincs. 1906-ban a kórházak összes száma 449 volt 37.545 ágygal és 366.200 beteggel vagyis egy kórházra esett 815 beteg; a kórházi ápolási napok száma 11,182.000 volt: minden százezer lakosra esett az év folyamán 2,2 kórház és 1789 betegápolási nap. A statisztikai adatok bizonyága szerint, a kórházban ápoltak arányát véve tekintetbe, a legkevesbbé gondozott ausztriai tartományok: Galícia, Bukovina és Dalmácia közé sorozható Magyarország, mert csak ezek mutatnak még a miénknél is rosszabb arányokat.

* *Magy. statiszt. évkönyv.* 1906. 79—80. 1.

Annál súlyosabb állapot az, mert ennek az országnak nagyobb szüksége volna az emberi egészség, testi épség ápolását szolgáló állami és társadalmi organizációkra, mint bármely más országnak. A nyomorúság, a betegség, szegénység és a tudatlanság ebben az országban nagyobb hekatombákat arat le évente, mint ami elveszett a XIX. század egy-egy véres nagy háborújában; ugyanezen okok megsemmisítik azt a kedvező hatást, melyet a lakosság egészségére az ország kedvező klimatikus viszonyai s a szabad levegőn üzött földművelő foglalkozás gyakorolhatnának. Az ország népesedési mozgalmának alakulását az utolsó negyedszázad alatt abszolút és relatív számokban feltünteti a következő kimutatás:

A magyarbirodalom népesedésmozgalma

Évek átlagában	Házasságok	Élve születések	Halálozások	A születés több, mint a halálozás
	s z á m a			
1881—1885	164.351	714.066	528.457	185.609
1886—1890	150.836	740.827	545.684	195.153
1896—1900	159.073	738.765	522.659	216.106
1901—1905	170.459	735.606	518.509	217.097
E z e r l a k o s r a e s i k				
1881—1885	10·27	44·6	33·8	10·8
1886—1890	8·9	43·8	32·2	11·6
1896—1900	8·5	39·4	27·9	11·5
1901—1905	8·6	37·2	27·2	11·0

Térszúke miatt csak épen utalhatunk néhány fontosabb szempontra. Az ország relatíve magas arányú népszaporodása mellett is, ezer lélekszám szerint véve, a kötött házasságok száma nagyot csökkent, eredménye ez a nehéz megélhetési viszonyoknak. A relatív születési számot ugyanez apasztotta le 44,6-ról 37,2-re; a természetes szaporodás 25 év alatt minden ezer lélek után csak 0,2-vel emelkedhetett, mivel a csökkenő születést súlyosította a nagyarányú halálozás. A népesség pusztulását különösen a kivándorlás és halálozás illusztrálja. Magyarország halálozási aránya a legmagasabbak között van Európában, így 1891—1900. átlagában 1000 lakosra Dániában 177,4, Nagybritanniában 18,6, Hollandiában 181, Belgiumban 191, Németországban 22,2, Franciaországban 21,5, Olaszországban 24,6, Ausztriában 26,0, Szerbiában 26,8, Romániában 26,6, Magyarbirodalomban 29,7, Spanyolországban 30,0, Oroszországban 33,5 haláletet jutott. Vagyis a túl-

nagy birtokok hazájából: Magyarországból, Spanyolországból, Oroszországból nemcsak legtömegesebben vándorol ki a munkásnép, de ott legtömegesebben is hal el. Sőt még Románia és Szerbia is — mely ottani orvosok vizsgálata szerint a tömeg-szifilis hazája — kisebb halálozási aránnyal bírnak Magyarországnál. Miért? Mert az összes jelek szerint a néppusztulás Magyarországon már magát a nép-staminát támadta meg, az újabb generációk testi deréksége progresszív Regenerálódás áldozatává kezd lenni. Az a közegészségügyi-bizottság, mely Nagybritánia legkiválóbb orvosai, szociológusai és tanügyi férfiai véleményét hallgatta meg az angol nép testi állapotáról s a véleményeket közel ezer lapon kiadta,* arra a konklúzióra jutott, hogy „it is certain, that the principal causes of physical deterioration are: impure, improper and insufficient food and impure drinking;... and the children get a bad start, having an unintelligent mothering and improper feeding.” Magyarországon ezek az okok súlyosítva működtek. Csoportosítsuk azokat: az egészségnek meg nem felelő lakás, a hiányos ruházkodás, a földhöz ragadt szegénység, mely a munkásság nagyobb részének életét, születésétől haláláig, mondhatni egyetlen koplalássá teszi és amely elüzi a várandós asszonyokat s a szoptató anyákat nehéz napszámmunkába; továbbá az egészségápolás, gyermeknevelés, racionális táplálkozás tekintetében uralkodó általános tudatlanság, valamint az alkoholizmus megdöbbentő nagy mértéke, hiszen a tót és román nép lakta vidékeken tej helyett is pálinkát kapnak a nők és általában pálinkát isznak a gyermekek: mindez évtizedek óta együttesen pusztítja a népet. Ezért az ellentállással nem bíró szervezet mindenféle betegségek csírájának hálás talajt kínál; dül is itt mindenféle ragályos betegsége a nyomorúságnak és tudatlanságnak. Kitűnik ez a halálozások okait feltüntetető kimutatásból. Az elhaltak összes száma az anyaországban (Horvátszlavonország nélkül, melyre nincs adat) volt:**

	Fertőző betegségben	Veleszületett gyengeségben és görcsben	Tüdőlobban	Tüdővészben
1881—1886	61.889	69.777	27.108	42.339
1901—1905	110.553	86.471	43.100	67.000
Ezer lakosra esett átlagos halálesett				
1881—1886	6·0	6·8	2·5	4·1
1906—1905	6·8	5·8	2·6	4·3

Az egész Magyarbirodalomban 1906-ban 128.000 halt el fertőző betegségben és 78.225 tüdővészben. A tüdővész rohamosan és állan-

* Report on the Physical Deterioration, London, 1904.

** Magy. statiszt. évkönyv. 1893. és 1905.

dóan emelkedik és Magyarország négy szomorú nevezetessége közé tartozik: 1. a kivándorlás, 2. a *Hungara-export*, 3. a tüdővész és 4. az abnormis gyermekhalálozás.

A halálokok statisztikájának e sötét képet rajzoló adatait újabban többfelől azzal támadták meg, hogy nem megbízható adatok alapján készültek. A népesség egészségügye valódi állapotának megismerése céljából — tekintettel a dolog roppant fontosságára — kerestünk tehát kétségtelenül megbízható adatokat; a munkásbetegségélyző-pénztárak részletes kimutatása a munkáségszégügy következő állapotát mutatja:

Magyarbirodalom ipari munkásbetegségélyezése.

	1895-ben	1906-ban*	Az 1895 és 1906. évek alatt növekedés	
			száma	%-a
Az összes betegségélyző pénztárak száma	424	440	15	3·5
A pénztári tagok száma	569.475	780.217	210.742	37·1
A betegek száma	112.022	258.677	146.665	130·9
%-a az évi taglétszámnak	19·67%	33·15%		
A megbetegedések száma	141.042	320.618	176.576	127·4
%-a ...	24·77%	41·10%		
Tápdíjas napok száma ...	1,249.875	3,471.600	2,221.725	177·6
%-a minden száz tag után	219·48%	650·1%		
Tápdíjas és korhási napok száma	1,538.665	4,081.892	2,543.227	165·3
%-a minden száz tag után	270·19%	846·2%		
Csak ingyen orvosi és gyógyszerési segélyben részesült tagok és családtagok száma	320,387	1.285.111	964.724	301·3
A beteg tagok segélyezési költsége (az orvosok fizetése nélkül*)	4,691.000 korona	9,383.000 korona	4,692.000 korona	100·2

E tanulságos kimutatás megértése céljából tudni kell azt, hogy a munkaképességüket legfeljebb három napra elveszítő és a nem munkaképtelen tagok csupán ingyen orvosi tanácsban része-

* *Magyar Statisztikai Évkönyv*, 1906. 180—183. 1.

** *A magyar korona országainak betegségélyző-pénztárai J 898-ban*, 70—85* 1.

sülnek. A segélyezésnek ezt a formáját 1906-ban négyszerre több ember igényelte, mint 10 év előtt. A táppénzt és kórházi ellátást igénylő betegek száma pedig nemcsak arányosan emelkedik a tagok számával, hanem minden évben relatíve az azon évi taglétszámhoz viszonyítva is magasodik.

A táppénzes napok számának ez a feltűnően és abnormisan nagy növekedése — tekintetbe véve azt is, hogy a munkaképtelenség meghatározásában az orvosi vizsgálat szigorúsága, a tapasztalat szerint, állandóan erősödött, — a munkaeségységügy igen nagyfokú rosszabbodását kell, hogy jelentse.

A munkások egészségének ezt az abnormisan rohamos rosszabbodását különösen szembeötlővé teszi az a tény is, hogy míg 1895—1906. alatt a pénztári tagok száma csupán 37,1%-al emelkedett, ugyanakkor a munkaképtelen napok száma a taglétszámhoz képest hatszor akkora, a segélyezési kiadások összege pedig háromszor akkora emelkedést mutat, mert a munkaképtelen tagok részéről igénybe vett és csak a tagoknak nyújtott segélyezési kiadások összege 100,2%-al s a munkaképtelen táppénzes napok ismét 177,6%-al növekedtek. Ne feledjük, hogy ez a kimutatás a városban élő ipari munkásokról szól.

Az ismertetett társadalmi viszonyok megdőbbentő romboló hatására és a népanyagnak igen széles rétegeket felölelő pusztulására van még egy döntő bizonyítékunk. Magyarországon minden felnőtt egészséges, fejlett férfi katonaköteles. A három első korosztályban minden 1000 orvosilag megvizsgált hadköteles közül alkalmasnak találtak* Magyarországon 1870-ben még 340; 1873-ban 283; 1874-ben 221; 1875-ben 213; 1876-ban 195; 1881-ben 163; 1895-ben 164; 1894-ben 147.

A Németbirodalomban minden 100 állításra köteles legényből „alkalmasnak találtak, 1894-ben 56,2% és 1905-ben 56,3%.

Amint a magyar sorozási statisztikát Keleti Károly tanulmányozta, a megdőbbentő hanyatlásról azt írta**: „A gyöngye testalkat, sőt a tömegesen fellépő testi hibák (értágulás, golyva, ízületi bajok, görvély, vérbajok, mellkas, gerincoszlop abnormis képzése) miatt alkalmatlannak nyilvánítottak nagyszámát látva, alig nyomható el a föltevés, hogy e tömegesen fellépő testi bajok okai a megfelelő táplálkozás, okszerű életrend hiányában is keresendők. Ha pedig az újoncoszás eredményeit összevetjük a legjobban és legrosszabbul táplálkozó országrészek és vármegyék élelmezési adataival, akkor azt látjuk, hogy

* *Militärstatistisches Jahrbuch*; über Anordnung des k. k. Reichskriegsministeriums bearbeitet etc. Wien, 1871—1894. Ezentúl nem jelent meg.

** *Die Ernährungsstatistik der Bevölkerung Ungarns*, 170. 1.

a jól táplálkozás és jól fejlettség kapcsolatosak. A legtöbb fehérnyét (búzakenyér s néha-néha húsalakban is), fogyasztó Csongrád, Csanád, Heves, Pestpilissoltkiskún vármegyék stb. hadköteles legényei közt a gyöngye testalkatúak legcsekélyebb számban vannak. A rosszabbul táplálkozó Máramaros, Arad, Krassószörény, Hunyad stb. vármegyékben a gyöngye testalkatúak s alkalmatlanok legszamosabbak. Vannak természetesen helyi eltérések is; a levegő, a foglalkozás befolyással bír.”

Megrajzoltuk vázlatosan az ország állapotának képét, úgy amint ma van az ország. Természeti kincsekben, kitűnő termőföldben, bőséges és jóminőségű vasérc-, érctelepekben, kőszén-, kén-, só-telepekben, kémiai anyagokban, erdőkben, a gazdasági élet összes erőforrásaiban Európának egyik leggazdagabb országa ez. És van értelmes, dolgos, munkás, józang gondolkodású népe. Nem volna ráutalva a világ egyik népére sem. Ez az ország mindennel bír arra, hogy ha kell önmagában is megéljen és mindene meg van arra, mondhatni: predesztinálva van arra, hogy a modern kultúra s az emberi haladás fókuszja és terjesztője legyen kelet-, délfelé! És ennek az országnak népe mégis elmaradt, kulturátlan! Fele még írni-olvasni sem tud. A nép milliószámra félig állatorban, emberi méltóságának tudata, nagyraihivatottságának sejtelve nélkül, elnyomva tengeti életét.

Azt várná az ember, hogy az intelligens társadalom telítve legyen felszabadulási és kulturális törekvésekkel. Azt hinné, hogy a nagy alkotások láza emésztí. Azt gondolná, hogy a nemzet törvényhozása a nagyszabású alkotó munka kohójává és a nemzeti kultúr-törekvések irányítójává készül lenni! De a magyar parlament a plurális választójoggal épen az ellenkezőt készíti elő.

A Martinovics Ignác és társaival megindult népfelszabadítási reformmozgalom, négy nemzedék népének és legjobbjainak: a Kazinczyk, Kölcseyk, Széchenyi, Wesselényi, Deák, Eötvös, Kossuth Lajos s kiváló társaik minden küzdelme, népfelszabadítási törekvése eredménytelennek látszik. A nép minden emelkedési vágya, szociális lendülete, a kulturális kibontakozás kísérlete szárny szegetten, összetörve hull alá egy kicsiny számú, de omnipotens osztály hatalmi inténciái és a rövidlátó polgári osztály kisszerű szociális gondolkodása sziklájáról. Ma is teljes hatalmával uralkodik a feudális nagybirtok. Ma is olyan mélyen vagyunk társadalmilag mint valaha — csak a forma változott — és a mélységből felszakadó kulturális törekvések, szabadelési vágyak visszhangra nem találva hullanak vissza.

Rác Gyula.